

Çarlık Rusya'nın Uyguladığı İstila ve Asimile Siyasetine Karşı Başkırtların Çıkarttığı İsyanlar (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XVIII. Yüzyıl)

The Rebellions That Başkırts Rebel Against Assimilation and Occupation Politics of Tzarist Russia (The Second Half of XVIIth Century, and XVIIIth Century)

Orhan DOĞAN*

ÖZET

Bu çalışmada Başkırtların tarihi süreçteki yeri hakkında genel bilgiler verildikten sonra Çar Yönetiminin Başkırtlar üzerindeki hâkimiyeti ele alınmış ve bu hâkimiyet sürecinde Rus yöneticilerinin Başkırtların isyan etmesine sebep olan faaliyetleri araştırılmıştır.

1552 yılında Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Başkırtlar da bu tarihten sonra Rusların saldırılarına uğramışlar ve 1557'de Rus hâkimiyetine girmişlerdir. Böylece Ruslar İdil-Ural bölgesindeki Türk boyları üzerinde yoğun bir şekilde etkili olmaya başlamışlar ve bu boylar içinde Rusya'nın hâkimiyetine giren ilk Türk boyu da Tatar-Başkırt Türkleri olmuştur.

Başkırtlar, Rus Yöneticilerinin milli ve manevi değerlerine saldırılarını ve bu konudaki hak ve hukuklarının hiçe sayılmasını, mevcut kanunlar dikkate alınmadan topraklarına Rusların yerleştirilmesini gerekçe olarak göstererek bu haksızlığın düzeltilmesi için en son çare olarak Rus yönetimine karşı XVII-XVIII. yüzyıllar arasında yaklaşık ikiyüz yıl sürecek olan isyan hareketinde bulunmuşlardır.

Başkırtlar arasında, Rus yönetimine yönelik ilk memnuniyetsizlik dalgası 1584'de başlamış, ancak 1645 yılına kadar bu memnuniyetsizlik isyan boyutuna ulaşmamıştı. 1645'de ise Başkırt topraklarının Ruslar tarafından gasp edilmesi, Ufa bölgesinde isyana sebep oldu. Kanlı bir şekilde bastırılan bu ayaklanmadan yaklaşık 15 yıl sonra 1661 yılında Sadıroğlu Seyit Batır liderliğinde Batı Başkırdistan'da Başkırtların Rus hâkimiyetine karşı ilk büyük ve önemli saldırıları gerçekleşti. Seyit Batır, kısmen de olsa başarı sağladı. Ayaklanmanın amacı Rus hâkimiyetine son vererek Tura Hanlarının hâkimiyetini yeniden kurmaktır. 1662 yılının Temmuz ayında Sarı Mergen'in önderliğinde Rus yönetimine karşı bir ayaklanma daha baş gösterdi. Bu ayaklanma sonucunda Neva ve İset Nehirleri boyundaki pek çok kale, manastır ve Rus köyleri kuşatıldı ve Ufa şehrine hücum edildi. Rus yönetimi Başkırtlara yönelik davranışlarının düzeltilmesi ve vergilerde iyileştirmeler yapılacağı gibi bazı vaatlerde bulunarak ayaklanmayı tertip eden liderlerle anlaşma yaptı. Ancak bir süre sonra Başkırtların bu iyi niyetli tutumlarını Ruslar suiistimal ettiler. Başkırtlar yeniden Kese Sultan önderliğinde 1662-1664 yıllarında sürecek olan isyan hareketini başlattı. Kese Sultan'a Kalmuk Prensi ve damadı ve ayrıca Sibiry'a da yaşayan Kazaklarla birlikte diğer Türk boyları da Başkırtlara destek vermiş kısa süren kısmi başarıları imza atılmıştı. Osmanlı Devleti de bu savaşlarla Kırım vasıtasıyla ilgilenmekteydi. 1664 yılında aşiret reisi Seyit'in önderliğinde Başkırtlar tekrar isyan etti. Bu isyan "Seyit İsyanı" olarak tarihe geçti; Bu isyan beş yıl kadar devam etti. Bu süre içinde Ufa ve Kazan Kazalarında birçok Rus yerleşim merkezi yağmalanıp ateşe verildi. Çok sayıda Rus öldürüldü. Çar Aleksey Mihailoviç, bu isyanı bastırmak gayesiyle Moskova'dan askeri güç gönderdi. 1664-67 yılları arasında Kese Sultan ve kardeşinin önderliğinde Kalmukların da desteğiyle yeniden Ruslara karşı bir isyan başlatıldı. Bu sırada Kese Sultan, Kırım ve Osmanlı devleti ile irtibat kurdu. Başkırt isyanları devam ettiği sırada Çar Aleksey Mihailoviç, Başkırtlara Hristiyanlık dinini kabul etmeleri yönünde bir çağrı yaptı (1680). Başkırtlar bu durumu kendilerine yapılmış bir hakaret kabul ederek 1704'ten başlayarak tekrar ayaklanmaya başladılar. 1707 yılında, Ufa komiseri Sergeyev'in yetkilerini kötüye kullanması ve baskı uygulamasının sonucu olarak Başkırtlar, "Aldar-Kusümov"un önderliğinde yeni bir isyan çıkardılar. Bu isyan sırasında Başkırtlar, özellikle Karakalpaklıları, ve Tatarların bir kısmını, kendi tarafına çektiler. Başkırtların Rus yönetimine karşı mücadelesi, 1708-1710 yıllarında daha da yoğunlaştı. Özellikle bu dönemde, Kazak savaş birlikleri ve onlarla birlikte hareket eden Karakalpaklar, Başkırtlara yardım ederek Rus silahlı birliklerine karşı çarpıştılar. Bu gelişme karşısında Rus yönetici ve subayları genel bir istişare yapmak zorunda kaldılar. Bu istişarede sadece Başkırt karışıklıklarının sona erdirilmesiyle ilgili plan değil, Başkırt halkını korku içinde tutabilmek ve sadık bir uyruk haline getirebilmek için ne gibi çalışmaların yapılması gerektiği görüldü. Buna göre söz konusu karışıklıkları sona erdirmek ve Başkırt halkını düzenli olarak el altında bulundurmak için gereken tüm konular gözden geçirildi.

Rus hükümeti, Başkırt ve diğer yabancı halklar arasında Ortodoks Hristiyanlığı yaymaya devam etmekteydi. 1740-42 yılları arasında 17362 kişiye Hristiyanlık kabul ettirildi. Başkırtlar yerel idareciler tarafından takip edilmekten korktuklarından dolayı vaftiz oluyorlardı. Hristiyanlığı kabul etmiş olan Başkırtlar kimi zaman mollaların tesiriyle kendi şeflerine müracaat ederek tekrar İslam dinine dönmek istiyorlardı. Ancak genellikle bu talepler sonuçsuz bırakılıyor, Müslümanlığa geri dönmek isteyenler cezalandırılıyordu. Bu da Başkırtları çileden çıkarıyordu. Başkırtların bu memnuniyetsizliği 1754 yılında çıkarılan kararnameden sonra daha da arttı. Bu kararname doğrultusunda Başkırtlara yasak vergisi yerine hazineye tuz satın alma yükümlülüğü getiriliyordu. Başkırtlar, hazineye tuz satın almaları için Rus yöneticileri tarafından ikna edilmeye çalışıldı. Aksi takdirde kendilerine karşı güç kullanılacağı söylendi. Başkırtlar, kendi topraklarında bol miktarda bulunan tuzu para ile almak istemedikleri

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

için halk arasında Batarşi diye bilinen Molla Abdulla Miyagzildin öncülüğünde yeniden isyan ettiler. Ancak bu harekât da Rus yönetimince bastırılmış, bundan sonra da isyan etmeye cesaret edememişlerdir.

Çar yönetiminin, istila etmiş olduğu topraklardaki bu siyasetinin başlıca özelliklerini; yabancılara güç kullanarak Ortodoksluğu kabul ettirmek, işgal edilen topraklardaki halkları birbirine karşı kıskırtıp halklar arasında milli düşmanlıkları körüklemek ve Rus Kazaklarını ve Rus Kazak köylülerini bu halklara karşı kıskırtmak olarak belirtmek gerekir. Rusların kendi tabiiyetleri altına almış oldukları halkları "böl, parçala, yönet" yöntemiyle idare etme politikası Başkırtlara yönelik uygulamalarında da bir kez daha kendisini göstermiştir. Yaklaşık 200 yıl aralıklarla devam eden bu isyanlar, Rusların asimile siyasetine karşı milli ve manevi değerlerini korumaya çalışan, topraklarını ve yasal haklarını korumak ve Rus hâkimiyetine son vermek isteyen Başkırtların, Milli Mücadelesi olarak tarihte yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Başkırtlar, İsyan, Çarlık Rusya, İşgal, Asimile.

Çalışmanın türü: Araştırma

ABSTRACT

In this study after giving general information about the historical situation of the Başkırts. Tsarist's rule had taken up on the Başkırts, and this led it to rebellion during dominance of Russian managers' facilities which caused rebellion of Başkırts were researched and examined.

In 1552, by maintaining the Kazan Khanate by Russians, Başkırts were attacked from Russians and in 1557 Russian dominance got whole of them. Thus Russians effected on Turkish klan in the region of İdil-Ural. The first Turkish klan which was under power of Russia was Tatar-Başkırts Turks.

Başkırts has rebelled against Russia between XVII and XVIII centuries, by showing attacks of Russian to Başkırt's national and holy values and substitute Russians to their lands as a reason.. This rebellions that has continued 200 years.

Among Başkırts, the first wave of discontent began in 1584 against the Russian government, but this dissatisfaction had not reached the size of the rebellion until 1645. Başkırts lands were seized by the Russians in 1645 and this led to rebellion in Ufa region. In 1661 after nearly 15 years, the rebellion Bloodily suppressed, under the leadership of Sadıroğlu Seyit Batır, Başkırt's first largest and most significant attacks took place in the Western Bashkortostan against Russian domination. Seyit Batır has achieved success in part.

The purpose of rebellion was putting an end to the Russian dominance and to re-establish the Tura dominance of khanate. In July 1662, a revolt began against Russian rule under the leadership of Sarı Mergen. As a result of this rebellion many castles, monasteries and Russian villages were besieged along Iset rivers and Neva river, and were attacked the city of Ufa. Russian management has given signal about a softening implemented strict policies of the Başkırts. Russia rulers made a deal with leaders who organized the rebellion as giving some promises, such as taxes of which will be done the improvements. But after a while Russians were abused these well-intentioned attitudes of Başkırts. Başkırts began rebel movement back the years 1662-1664, which runs under the leadership of Kese Sultan. The Kalmuk's Prince, his bridegroom and also Kazaks who were living in Siberia helped Kese Sultan, and the other Turkish tribes helped him. They have achieved success in part. Ottoman Empire was dealing with these wars because of its Kırım Policy. By the leadership of tribal chief Seyit, Başkırts rebelled again. This rebellion took place in history as "Seyit İsyanı". The rebellion continued about five years. In this period, many Russian residences were fired and looted in Ufa and Kazan towns. Many Russians were killed. Tsar Alexey Mihailovic sent military strength from Moscow by the purpose of suppressing the rebellion. Between the years 1664-67, under the leadership of Kese Sultan and his brother started a rebellion against the Russians by the support of Kalmuks again. Meanwhile, Kese Sultan established contact with Crimea and the Ottoman Empire. While Başkırts rebellions were continued, Tsar Alexey Mihailovic made a call to Başkırts to admit being Christian in 1680. Başkırts began to rebel again because of admitting this call as an insult in 1704. In 1707 Başkırts were released a new rebellion under the leadership of "Aldar-Kusımov" because of pressure and as a result of abuse by the powers of the Ufa commissioner Sergeyev. During this rebellion, Başkırts especially pointed Karakalpaks to his side and a part of the Tatars. Başkırts' struggle against Russian rule was intensified between the years 1708-1710. Especially in this period, the Kazakh combat troops fought against the Russian armed troops and helped Başkırts and Karakalpaks moved with them. Because of this development, Russian managers, officers and the general had to make a consultation. This consultation's plan was not only make the rebellion end but also keep Baskirts people in fear and become them a loyal nation of them should be done what was discussed. They revised every subject to go on their plan and control Başkırt people. The Russian government has continued to spread the Orthodox Christianity between Başkırts and other foreign nations. Between the years 1740-42 17,362 people were forced to accept Christianity. Başkırts were baptized due to be followed fear by local authorities. Başkırts who accepted Christianity desired to be Muslim again by the affect of their Mollas. However, these requests were often left inconclusive and those who wish to return to Islam were punished. This has been releasing Başkırts outraged. This dissatisfaction of Başkırts has increased even more after issued decree in 1754. In line with this decree Başkırts had to buy salt instead of buying prohibited tax liability from the treasure. Başkırts were tried to convince to buy salt from treasury by the Russian managers. Otherwise, they were told to use force against them. Başkırts did not want to get salt with the money because of having plenty of it in their own land, so they revolted again by the leadership of Mullah Abdulla Miyagzildin known as Batarşi among people. However, the Russian administration suppressed this riot, after that they could not dare to rebel.

Tsarist management had invaded this land that the main features of this policy was the use of force to foreigners to be accepted the Orthodoxy, to enmities the peoples of the occupied territories nations against one another, to incite and provoke the Russian Kazaks and the Kazakh villagers set against the Russian peoples as it should be noted. Russians Manage method practiced for managing policy against Başkırts have taken under their own nationalities of the peoples by "divide, part and rule" once again showed itself. The riots, which continued intermittently for nearly 200 years was the Russians assimilation politics. Başkırts was trying to defend against Russians assimilation politics and protect their land, their national and spiritual values, the

legal rights and they wanted to put an end to Russian domination. This has taken its place in history as the National Struggle of Başkırtı.

Keywords: Başkırtı, Rebellion, Tsarist Russia, occupation, assimilation

The type of research: Research

Tarihçe

Başkırtlar, kökenleri itibariyle Kıpçak Türklerine dayanmakta olup Ural dağlarının güneyinde ve bu dağ sıralarının doğu ve batı taraflarındaki bozkırlarda ve ormanlık bölgelerde yaşamaktadırlar. Başkırtların büyük bir kısmını Kıpçaklar oluşturmaktadır.¹ Rıçkov*, “İstoriya Orenburgskaya (1730-1750) (=Orenburg Tarihi)” isimli eserinde: “Başkırtlar, kendilerinin vermiş oldukları bilgiye göre Nogaylarla tek bir halk imişler.* Sibiryaya sınırı yakınlarında yaşayan bu halk daha sonra Sibiryaya Hanları tarafından sıkıştırılıp kendi topraklarından uzaklaştırılmış. Türey adında bir Hanın önderliğinde değişik yerlere doğru gitmek zorunda kalan Başkırt halkının bir kısmı Yayık diğer bir kısmı ise Volga bozkırlarına göç etmiş ve orada kendi meskenlerini kurmuşlar. Bugünkü Başkırtlar, daha o sıralarda Nogaylar olarak bilinirken kendi yurttaşlarından ayrılmış ve kendi eski yurtlarında kalmayı düşünmüşler... kendi geçimlerini yabani hayvanlar ve balık avlayarak sağlamaya çalışmışlar. Nogaylardan uzaklaşmış olanlar “Bozkurt” başka bir deyişle “Büyük Kurt” adıyla anılmaya başlamışlar. Bu fakir durumdaki Bozkurtlar önce Kazan, daha sonra Sibiryaya Hanlarının yanına gelmişler...”² Diyerek Başkırtlarla ilgili bu bilgilere yer verirken, Akdes Nimet Kurat da Ak-İdil sahasındaki Başkırtların Kazan Hanlığı’na tabi olduklarını zikretmektedir.³

Yukarıda da belirtildiği gibi Türk kökenli bir topluluk olan Başkırtlar, diğer bir Türk kökenli topluluk olan Bulgarların doğu komşuları idiler⁴. IX. yüzyılda bugün hâlâ yaşamakta oldukları Volga, Kama, Tobol ve Ural nehirleri arasında bulunan sahaya yerleşmişlerdir. X.-XIII. yüzyıllar arasında Volga-Kama Bulgarlarının etkisi altında kalan, daha sonra 1236 yılında Moğollar tarafından Altın Orda Devletine bağlanan Başkırtlara, Moğol hâkimiyeti süresince bazı Bulgar, Kıpçak ve Moğol kabileleri katılmıştır.⁵ Ancak belirtmek gerekir ki Başkırt boylarının arasına Fin kavimlerinin de karıştığı yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur.⁶ Z.V.Togan, Evliya Çelebi’nin; Başkırtları, Nogayların tabiri ile Haşdek, yani İstek diye bahsettikten sonra Başkırtların gerek Urus Mirza’nın Çar İvan’a yazdığı mektupta ve gerek Abu’l-Gazi Bahadır Han’ın eserlerinde İstek yahut İstek adı ile zikredildiğini ifade etmektedir.⁷ XI. yüzyıla kadar Şamanist olan Başkırt Türkleri, Moğol hâkimiyetinden önce İslamiyeti kendilerine daha yakın görerek bu dini benimsemiş ve kabul etmişler, XIV. yüzyılın ilk yarısında ise Özbek Han (1313-1340) zamanında İslam dinine girmişlerdir.⁸ Altın Orda Devletinin 1481’de dağılmasından sonra Başkırt Türkleri bu devletin mirasçıları arasında paylaştırılmış ve İdil, Kama nehirlerinin doğusunda yaşayan Başkırt Türkleri Şıbanoğulları’nın*, İdil nehrinin batısında yaşayanlar da Kazan Hanlığı’nın hâkimiyetine verilmiştir. Güney ve güneydoğudaki Başkırtlar ise Nogay Mirzalarının hâkimiyeti altına girmiştir.⁹ Kısa süre sonra Şıban Tura Hanlığı, bütün Başkırt Türklerini hâkimiyeti altına almış ve XV-XVI. yüzyıllarda Başkırt ülkesini idare

¹ A. Zeki Velidi Togan, “Başkırt”, *İA*, C. II, (M.E.B), İstanbul, 1970, s. 328-329; Togan, *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981, s. 30; Mehmet Saray, “Başkırt”, *DİA*, C. V, İstanbul, 1992, s. 130-131; Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, (İkinci Baskı), İstanbul, 1988, s. 75; Ahmet Gökbek, *Kıpçak Türkleri*, İstanbul, 2000, s. 142.

* Nikolay Petroviç Rıçkov (1746–1784). 1768–1774 yıllarında Kazakistan’a gönderilen ilmi araştırma ekibine katılmış olan bir Rus subayıdır. 1771 yılında Pallas’ın emriyle Rusya’nın Volga bölgesinden kaçan Kalmukları takip etmek için Rus ordusuna dâhil oldu ve Ulu-tav dağlarına kadar gitti. Geçtiği yollarda çok önemli coğrafi, tarihi ve etnografik materyaller buldu ve bunları “Yüzbaşı Rıçkov’un Kırgız-Kazak Bozkırlarındaki Günlüğü” adlı kitabında yayınladı (S.Peterburg, 1772). Bkz. A.İ. Levşin, *Opisanıye Kırgız-Kaysakskei ili Kırgız-Kazaqih Ord i Stepey*, (pod obşey redaktsiyey akademika M.K. Kozıbayeva), Almatı. 1996, s.435.

* Başkırtların etnik dokusunda Nogayların derin izlerinin olduğu Kuzuyev tarafından da teyit edilmiştir. Bkz., R.G.Kuzuyev, *İtil-Ural Türkleri*, (Çev. A.Acaloğlu, İstanbul, 2005, s.459–462.

² P. İ., Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Orenburg, 1896., s. 4 .

³ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kazeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 191

⁴ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda...*, s. 113.

⁵ Bekir Demir, “Başkırdistan: Tarihi, Nüfusu, Etnopolitik Durumu ve Millî Gelişmeler”, *Türkler*, C. 20, Ankara, 2002, s. 73- 80.

⁶ Nadir Devlet, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, (Ek Cilt), İstanbul, 1993, s. 246.

⁷ Togan, “Başkırt”, s. 331.

⁸ Demir, “Başkırdistan: ...”, s. 73.

* Sibiryaya Tura Hanlığı

⁹ Saray, “Başkırt”, *DİA*, C. V, s. 130.

etmişlerdir.¹⁰ Altın Orda devletinin dağılmasından sonra, Başkırt Türkleri her ne kadar bazı hanlıklara bağlı kalmışlarsa da kendilerinin düzenledikleri ve “yıyın” adını verdikleri kurultayda seçtikleri bir başbuğ ve on iki bey tarafından idare edilmişlerdir.¹¹

Çar Yönetiminin Başkırtlar Üzerindeki Hâkimiyeti

1552 yılında Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Ruslar, Astrahan (Ejderhan) Hanlığı ve Nogay Ordaları ile sınırdış olmuştur.¹² Kazan kalesinin düşmesiyle, Ruslar İdil nehri boyunca aşağıya inerek, 1556 yılında Astrahan (Ejderhan)'ı zaptettiler ve Hazar Denizi'ne ulaştılar. Kazan Hanlığı'nın sükûtu ve Rusların Osmanlı Türk kalesi olan Azak çevrelerine kadar yayılmaya başlamaları üzerine¹³ Kazan Hanlığı ile işbirliği içinde olan Başkırtlar da Rusların saldırılarına uğramışlar ve 1557'de Rus hâkimiyetine girmişlerdir.¹⁴ Böylece Ruslar İdil-Ural bölgesindeki Türk boyları üzerinde yoğun bir şekilde etkili olmaya başlamış ve bu boylar içinde Rusya'nın hâkimiyetine giren ilk Türk boyu da Tatar-Başkırt Türkleri olmuştur. Ruslar, 1586 yılında Samara ve Ufa kalelerini inşa ederek buradaki güçlerini artırmışlar ve Küçüm Han'ın bu bölgedeki direnişini de kırarak Samara-Çelebinsk demiryolu çizgisinin kuzey tarafında yaşayan Başkırtları kendi yönetimleri altına almış oldular. 1649 yılında Yurmatı Başkırtları da Rus yönetimine tabi olmak zorunda kalmış böylece bölgedeki Rus hâkimiyeti daha da genişlemiş oldu.¹⁵

Ruslar, Başkırtların yaşamış oldukları yerlere göçmenler getirip yerleştirdiler.¹⁶ Ancak Rus göçmenleri uzun süre Başkırtlarla geçinemedi.¹⁷ Ruslar, bu bölgelere kaleler inşa ettiler. Buralarda Rus nüfusunu Başkırtlara göre çoğunluk hale getirip, bu yerleri Rus topraklarına çevirmeyi planlamışlardı. Başkırtlar ise bu durumun gerçekleşmesi halinde kendilerinin yok olabileceklerini düşünmekte idiler. Bu gelişmeler Başkırtlarda Rus hâkimiyetinden kurtulma ve bağımsızlık düşüncesini güçlendirdi.¹⁸

Başkırtlar, bölgeye gelen idareciler ve memurların görevini kötüye kullanmalarından memnun değillerdi. Hükümetin devamlı olarak gönderdiği talimatnamelerde; Başkırtların pek fazla sıkıştırılmaması gerektiği söylene de Voyvodaların ve yardımcılarının uyguladığı baskılar, Rus göçmenleri ile Başkırtlar arasındaki düşmanlığı körüklemekteydi. Hükümet aynı zamanda yasak vergisinin gelirinden memnun olmadığı için Başkırtların gümrük vergilerini ödemelerini istiyordu. Ural Nehri kıyısında ve bozkırlarda göçebe olarak yaşayan Başkırtlar ise vergi ödemek istemiyorlardı. Başkırtlar arasında bu ve benzeri memnuniyetsizlikler dile getirilmekteydi.¹⁹ Hâlbuki 1557 yılında Başkırtlarla Ruslar arasında yapılmış olan tabiiyet anlaşmasına göre Başkırtların topraklarına dokunulmayacaktı. Az bir oranda yasak vergisi ödeyecekler, kendi topraklarını nesilden nesile aktarabilecekler, dini yaşantılarına da müdahale edilmeyecekti.²⁰

Ancak Çar yönetimi, istila etmiş olduğu topraklardaki halklara karşı açık bir şekilde gasp ve yağmalama şeklinde uygulamalar yapmıştır. Çarlığın bu siyasetinin başlıca özelliklerini; yabancılara güç kullanarak

¹⁰ Togan, “Başkırt”, s.330.

¹¹ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara, 1987, s.384.

¹² Hakan Coşkunarslan, İdil-Ural Ülkesinde Rus Kolonizasyonu ve Tatar-Başkırt Ayaklanmaları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2002, s.25.

¹³ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda...*, s. 199.

¹⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yay., Ankara. 1993, s.225.

* Başkırtların Başkentidir. Bkz., Saray, “Başkırt”, s.130.

* Akdes Nimet Kurat, Ufa şehrinin 1574'te de inşa edildiğini belirtmektedir. Bkz.Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 225.

* Başkırtlar dört zümredir. Birinci Zümre: Dağ Başkırtları (Bürçen, Üsergen, Tamyarı), İkinci Zümre: Yalan (Ova-Bozkır) Başkırtları, (Yurmatı, Küdey, Geyne, İrekti, Yenev, Tanıp Urugları), Üçüncü Zümre: Başkırtlara çeşitli yüzyıllarda doğudan geçerek katılan: Kıpçak, Kanlı, Suvun, Uran, Kaylı, Katay (Boyat), Kerey (Kerayit), Çuras, Nogay, Kırgız ve Merkit gibi urugların parçalarından ibarettir. Dördüncü Zümre: Batıdan, Bulgar ve Kazan taraflarından Başkırdistan'a iltica eden Tatar, Büker (Bulgar), Mişer ve Müslüman Çuvaşlardır. Bunlar, Bulgar ve Kazan'ın Rus istilasına uğramasıyla buraya gelmişlerdir. Bkz., Suzan Tokatlı, “Başkırt Türkleri”, *Türkler*, C.20, Ankara, 2002, s. 81.

¹⁵ Yakup Deliömeroğlu, “Başkırt İsyanları”, *Türkler*, C.18, Ankara, 2002, s.430.

¹⁶ Deliömeroğlu, “Başkırt İsyanları”, s.428.

¹⁷ *Proşloe Kazabstana V İstoçnikax: İ Materialax, Sbornik Vtoroy*, (Red. S.D.Asfendiyarova-P.A.Kunte), Almatı 1997, s. 60.

¹⁸ Deliömeroğlu, “Başkırt İsyanları”, s.428.

* Yasaçnik (yasakçı). Yasak vergisi ödeyen yabancılara yasakçı adı verilir, başka bir deyişle yasak herkesten alınan bir vergi idi (genellikle kürk şeklinde verilen ender bir şekilde parayla ödenen bir vergi), Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 6, n.

¹⁹ *Proşloe Kazabstana...*, s. 60

²⁰ Coşkunarslan, *İdil-Ural Ülkesinde...*, s.26.

Ortodoksluğu kabul ettirmek, işgal edilen topraklardaki halkları birbirine karşı kıskırtıp halklar arasında milli düşmanlıkları körüklemek ve Rus Kazaklarını ve Rus Kazak köylülerini bu halklara karşı kıskırtmak; Ticareti geliştirmek, Doğu Ülkeleriyle “çıkart ticareti yapmak”, özellikle insan ticaretini (kölelik) özendirmek ve Kalmık-Kazak ve diğer halklar arasından esir edilenleri, toprağa bağlı çiftçileri asilzadeler tarafından satın alma hakkını kendilerine vermek.²¹ Şeklinde açıklamamız mümkündür. Durum böyle olunca; Ruslar, Başkırtlarla yapmış oldukları anlaşmaya sadık kalmamış, neticede Rusların bölgedeki Türk boylarına yönelik izlemiş olduğu koloniyal politikaya karşı Tatar-Başkırtlarının hoşnutsuzluğu başlamıştır. Bu memnuniyetsizliklerin sonucu olarak Başkırtların düzeni bozulduğu için XVI. Yüzyılın sonundan başlayarak kısa aralıklarla 200 yıl kadar devam eden Başkırt İsyanları başladı

Başkırt İsyanları

Başkırtlar arasında, ilk memnuniyetsizlik dalgası 1584’de başladı. Ancak 1645 yılına kadar bu memnuniyetsizlik isyan boyutuna ulaşmadı. 1645’de ise Başkırt topraklarının Ruslar tarafından gasp edilmesi, Ufa bölgesindeki isyana sebep oldu. Bu isyan hareketinde Başkırtlar Menzelinsk’e kadar yaklaştı ama geri püskürtüldüler ve aralarından birçoğu yakalanıp idam edildi.²² Kanlı bir şekilde bastırılan bu ayaklanmadan yaklaşık 15 yıl sonra Başkırtların Rus hâkimiyetine karşı ilk büyük ve önemli saldırıları gerçekleşti. Sadıroğlu Seyit Batır liderliğinde 1661 yılında Batı Başkırdistan’da başlatılan ayaklanmanın amacı Rus hâkimiyetine son vererek Tura Hanlarının hâkimiyetini yeniden kurmaktı. Seyit Batır, bu isyan hareketini Kazak Hanlığı ve Küçüm Han’ın oğullarıyla işbirliği yaparak gerçekleştirmiştir. Seyit Batır, 1661 yılında Rusların, Akidil ve Kama nehirlerinin doğusundaki kalelerini yok etti ve bölgeyi kendi hâkimiyeti altına aldı.²³ 1662 yılında Ufa Başkırtları tekrar ayaklandı. Ayaklanmayı bastırmak için erkândan Voyvoda Yazıkov’un komutası altında Moskova’dan asker gönderildi. ²⁴ Yapılan savaşlarda Seyit Batır, Rus ordusunu mağlup etti.²⁵ 1662 yılının Temmuz ayı ortasında Ural ardı Başkırt topraklarında Rus yönetimine karşı çoğunluğunu Başkırtların oluşturduğu bir ayaklanma daha baş gösterdi. Ayaklanma, İset ve Mias nehirlerinden, Kama’ya ve Ural nehrinden Çusova nehrine kadar geniş bir alana yayıldı. Ayaklanmanın kısa süre içinde Başkırt topraklarının tamamına yayılmış olması, Başkırtların kendi aralarında birleşerek bir plan dâhilinde ayaklandıklarını göstermektedir. Sarı Mergen’in önderliğinde gerçekleşen ayaklanmaya, Rus memurların yaptıkları baskı ve zulümlerden çevredeki köylere kaçan Başkırtlar da önemli ölçüde destek vermişlerdir. Bu ayaklanma sonucunda Neva ve İset Nehirleri boyundaki pek çok kale, manastır ve Rus köyleri kuşatıldı ve Ufa şehrine hücum edildi. Rus yönetimi ayaklanmayı tertip eden liderlerle anlaşma yapmak üzere harekete geçti. Astrahanlı iki Tatar, Başkırtlara elçi olarak gönderilerek, memurların Başkırtlara yönelik davranışlarının düzeltileceği ve vergilerde iyileştirmeler yapılacağı gibi bazı vaatlerde bulunuldu. Rus yönetiminin bu tutumu Başkırtları antlaşmaya yöneltti. Ancak bir süre sonra Başkırtların bu iyi niyetli tutumlarını Ruslar suiistimal ettiler. Devletbay (Devlet Giray Sultan) ve Arslanbek isimli Tarhanların, ayaklanmanın elebaşlarını Ruslara teslim etmelerine rağmen Rusların bu Başkırtları öldürmeleri yeniden isyanlara sebep olmuştur. Devletbay, Nogay yolunda ayaklanmanın başına geçmiştir.²⁶ Devlet Giray Sultan buralarda savaşırken Kese Sultan da 1662-1664 yıllarında sürecekte olan isyan hareketini Kuzey Başkırdistan’ın Sibiryaya ve Ufa yolu civarında başlattı. Bu hareketinde Kese Sultan’a Kalmuk Prensi ve damadı ve ayrıca Sibiryada yaşayan Kazak Türkleri de destek vermişlerdi. Osmanlı Devleti de bu savaşlarla Kırım vasıtasıyla ilgilenmekteydi.²⁷ 1663 yılında Sarı Mergen’in ölümüyle birlikte Arslanbek, Ural ardı Başkırtlarının lideri olmuştur. Arslanbek ve Devletbay’ın hareketin başına geçmeleriyle birlikte Ruslara karşı yapılan saldırılarda belirtmiş olduğumuz gibi bazı Türk boyları da Başkırtlara destek vermiş kısa süren kısmî başarılarla imza atılmıştı. Ancak bir süre sonra Ufa Voyvodası Volkonskiy komutasındaki Rus birlikleri, ayaklanmaya katılanlarla sivil halkı ayırt etmeksizin Başkırtları katletti. Bu katliamda Arslanbek’in köyü tamamıyla yakılarak kendisi de dâhil pek çok yetişkin insan ve çocuk öldürüldü, çok sayıda esir

²¹ *Proşloe Kazabstana...*, s.59.

²² *Proşloe Kazabstana...*, s. 60-61

²³ Deliömeroğlu, “Başkırt İsyanları”, s.428-429; *Proşloe Kazabstana...*, S. 61; Togan, “Başkırt”, s.330-331.

²⁴ *Proşloe Kazabstana...*, s. 60.

²⁵ Deliömeroğlu, “Başkırt İsyanları”, s.429.

²⁶ Coşkunarslan, *İdil-Ural Ülkesinde...*, s.50-51.

²⁷ Deliömeroğlu, “Başkırt İsyanları”, s.429.

alınarak Ufa'ya gönderildi.²⁸ Bu katliam hareketi sonunda Nogay yolu Başkırtları 1663 yılının sonları ve 1664 yılının ilk aylarında Moskova'ya heyet göndererek Rus yönetimine itaat edeceklerini bildirdiler. Kese Sultan'ın Kuzey Başkırdistan'ın Sibiry'a ve Ufa yolu civarında başlattığı isyan hareketi sonucunda Ufa'yı kuşatmış olsa da neticede başarılı olamadı. Ancak Çar, Başkırt topraklarını uygulamış olduğu bu yöntemle zorla elde edemeyeceğini düşünerek bölgeye yapılan Rus göçünü durduracağına dair söz verdi. Bu söze rağmen Çar'ın Nogay yolundaki Birska kalesinin inşaatı ve tuz fabrikasının yapımını devam ettirmesi, Başkırtların yeniden isyanına yol açtı. Bu sırada Kese Sultan, Başkırtlar tarafından Han ilan edildi.²⁹

1664 yılında aşiret reisi Seyit'in önderliğinde Başkırtlar tekrar isyan etti. Bu isyan "Seyit İsyanı" olarak tarihe geçti; Bu isyan beş yıl kadar devam etti. Bu süre içinde Ufa ve Kazan Kazalarında birçok Rus yerleşim merkezi yağmalanıp ateşe verildi. Çok sayıda Rus öldürüldü. Voyvodaların çağrıları ve hükümetin çeşitli vaatleri isyanı yatıştırmaya pek fayda sağlamadı ve ancak Rus uyrukluğunu kabul eden Kalmık Hanı Ayuk'un Başkırtlardan ayrılması ile isyancıların gücü azaldı.³⁰ Seyit, bu isyana yalnızca bütün Başkırdistan'ı sevk etmekle kalmamış, Kazaklarla da birleşmiştir. Çar Aleksey Mihailoviç'in Hükümdarlığı dönemine rastlayan bu isyanı bastırmak gayesiyle Moskova'dan alay voyvodası Feodor Vasileviç Zelenov gönderilmiştir. Zelenov'un komutası altında okçu alaylarıyla birlikte Don, Yayık ve Ukrayna Kazakları da bulunmuştur.³¹

1664-67 yılları arasında Kese sultan ve kardeşinin önderliğinde Kalmukların* da desteğiyle yeniden Ruslara karşı bir isyan başlatıldı. Bu sırada Kese Sultan, Kırım ve Osmanlı devleti ile irtibat kurdu. Bu dayanışma sonucunda Kese Sultan Dağıstan'da Ruslar tarafından kurulan Terek kalesini ele geçirdi. Bu durum ve Kese Sultan'ın Ruslara yönelik başarılı faaliyetleri Rusların otoritesini zayıflattı ve Rus tarihinin en kapsamlı isyanlarından biri olan "köylü isyanı"nın başlamasına sebep oldu. Don Kazası olan Stepan Razin'in önderliğinde başlayan ve 1667-70 yıllarında gerçekleşen bu isyana çok sayıda Tatar, Çuvaş ve Başkırt da katılmıştır. Ancak Razin isyanı da Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.³²

1672 yılında Başkırtlar yeniden Ufa ve diğer kaleler'de Ruslara hücum edip Rus köylülerine yönelik saldırılar düzenleyince, Rusya Hükümeti 1675 yılında Ruslara tabi Başkırt vilayetlerinde demircilik yapanları idam cezası ile yasakladı. Çünkü Başkırtlar demircilik ustalığında maharetli oldukları için bütün silahlarını kendileri yapmaktaydılar.³³

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan ve İlk Osmanlı-Rus savaşı olan ve Osmanlı ordusunun Rus ve Lehlileri yendiği 1677-1678 Çihrin Seferi sonunda imzalanan ve Bahçesaray Barışı olarak bilinen, ilk Osmanlı-Rus antlaşması, 11 Şubat 1681'de Bahçesaray'da imzalandı.³⁴ Bu savaş ve yapılan antlaşma Başkırtlar arasında önemli tesir uyandırdı. Bir Başkırt'ın, "Çihrin'de Osmanlılar ile Kırımlılar Rusları

²⁸ Coşkunarslan, *İdil-Ural Ülkesinde...*, s.50-51.

²⁹ Deliömeroğlu, "Başkırt İsyanları", s.429.

³⁰ *Proşloe Kazahstana...*, s. 61; Abdullah Battal, Taymas, *Kazan Türkleri*, TKAE Yay., Ankara. 1988, s.60-62.

³¹ Riçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 4.

* Kalmak (Kalmık) kelimesi, Oyrat adını alan Moğolların Türkçe'de kullanılmış halidir. Çin kaynaklarında ise Batı Moğollarına Elüt denilmektedir. Etnik etimoloji açısından Kalmak kelimesi Türkçe "Kalmak" fiiline bağlanmaktadır ve buna göre Kalmak, *putperest* olarak kalmayı sürdüren Oyrailar anlamındadır. XVI. Yüzyılda genel olarak Müslüman olmayan düşman halk ve kabileler için kullanıldığı kaydedilmektedir. Bununla birlikte, Kalmak kelimesinin aslı ne olursa olsun, Müslüman yazarlar tarafından Oyrat terimine nispetle daha geniş anlamda kullanılmaktaydı. Demek ki Kalmak, Oyrat, Elüt kelimeleri ve keza Cungar terimi (ki tam manası sol cenah ve sağ cenah adamları demektir), XIV. Yüzyılın ikinci yarısında "Oyrat kabile federasyonu"nu teşkil eden ve Büyük Moğol Hakanı'nın yönetiminden çıkarak kendi prensleri (Tayşi) tarafından yönetilmeye başlanan Çorus, Hoşout, Torgout ve Derbet adındaki Batı Moğol kabilelerinin farklı adlandırmalarıdır. Belirtilen dönemde Oyrat Tayşilerinin toprakları, doğuda Hanghai Dağları'nın batı yamaçları, güneyde Gobi Çölü, kuzeyde Irıtş'in yukarı akımları ile Yenisey arasında uzanan oldukça geniş bir bölgeyi içine alıyordu. Bkz. Klyastorniy, S. G., - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis Tıryöh Tısayçiletıy*, Alma-Ata, 1992, s. 305-306; Orta Asya ve Kazak Ordalarında "Kalmık (Kalmak)", Çin'de "Elet" Moğolca'da "Zun-gar" olarak adlandırıldılar. Bkz. R.V., Suleymanov, "Rol i Mesta Abılaya vı Natsonalna-Asıvabaditelnoy Barbe i Abyedinenıı Kazahskova Naroda vı Vedinoy Gasudarstva vı XVIII. Veke.", *Abılay Han Kenesarı*, Almatı, 1993, s. 27; bir başka kaynaktan da Oyratlar Jungar Kalmıkları olarak adlandırılmışlardır. Bk. V. A., Moisyeyev, "Nekatoriye Vaprosı Kazahsko – Djungarskih Atnaşeniy vı Sovyetskoy İstoriografii" *Vaprosı İstoriografı İ İstoñnikovedeniya Kazahstana (Dorevolıotsinonnyy Period)*, Alma-Ata, 1988, s. 134-135; *Eski Devirden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (Çev. Abdulvahap Kara), İstanbul, 2007, s. 168.

³² Deliömeroğlu, "Başkırt İsyanları", s.429.

³³ Togan, "Başkırt", s.331.

³⁴ <http://elchinkitab.blogfa.com/post-33.aspx>, 25.05.2010.

yendiler. Biz onlarla bir milletiz. Türkler Ruslarla Çıhrin’de savaşıyorlarsa biz de Sibiry’a da savaşıyoruz” ifadeleri Rus tarihçisi Solovyev’in kullandığı kaynaklarda yer bulmuştur. Başkırtların devam etmekte olan isyan hareketleri Osmanlı Devletinin Ruslar karşısındaki bu başarısıyla daha da cesaret almış ve tam bir istiklal hareketine dönüşmüştü. Nitekim bu istiklal hareketi 1677 yılında Başkırt ve tatarlarla birlikte tüm Kama bölgesini içine almaktaydı. 1677–1679 arasında Kuzey Başkırdistan bölgesindeki Rusların tamamı buradan göç etmek zorunda bırakıldılar. 1679 yılına gelindiğinde ise İdil’in batısına geçilerek Simbir şehri de kuşatıldı.³⁵

1677 yılında Başkırtlar Ufa’ya doğru sefere çıktı. Ama şehre 19 verst mesafe kaldığında -efsaneye göre- Kazandaki İsa’nın annesi Meryem Ana’nın İkonasının (portre) sır gücü ile (gücünün yardımı ile) geri dönmek zorunda kaldılar. Bu İkona daha sonra Bogorodski yerleşim merkezindeki su kuyusunun yanında bulundu. Buna rağmen Başkırt ayaklanmaları 1680’e kadar bitmedi. Ancak bu tarihten sonra bu ayaklanmalar Moskova Voyvodası Feodor Vasileviç Zelenov’un komutasındaki Küçük Ruslar (Ukraynalılar) ve Yayık Kazakları tarafından bastırıldı.³⁶

Başkırt isyanları devam ettiği sırada Çar Aleksey Mihailoviç, Başkırtlara Hıristiyanlık dinini kabul etmeleri yönünde bir çağrı yaptı (1680). Başkırtlar bu durumu kendilerine yapılmış bir hakaret olarak kabul ettiler. Dini duyguları rencide edildiği için Samara’yı ele geçirmek üzere aynı yıl içinde Kalmuk Hanı Ayuka ile anlaştilar. 30 Temmuz’da Penza şehrini kuşattılar. Gelişmeler üzerine Çar, 16 Mayıs 1681’de Başkırtların zorla Hıristiyanlaştırılmaları yönünde emir yayınladı. Çar’ın emrine karşı gelen Başkırtlar daha önceki mücadeleleri sonucunda elde ettikleri kazanımlarını –toprak sahibi olma gibi- kaybediyor ve köle durumuna düşüyorlardı. Daha sonra Çar, 27 Kasım 1681’de Ufa’da Piskopos Dairesi kurulması yönünde bir karar aldı ve bunu yayımladı. Bu karar üzerine Başkırtlar Tobol ve çevresini ateşe verdiler. Başkırtların bu hareketinin sonucunda Çar, yayımladığı kararını Ekim 1682’de geri çekerek, Başkırtların zorla Hıristiyanlaştırılmaları ve topraklarına tecavüz edilmesini suç sayan yeni bir karar yayınladı. 1683 yılında Ruslar, önemli bir güçle gelerek Kalmukları kendilerine itaat etmek zorunda bıraktılar³⁷. Aynı yıl Menzelinsk civarındaki Başkırtlar yeniden isyan ettiler. Bu isyanı bastırmak için Yayık Kazaklarından 500 kişilik bir birlik katıldı. 1704’ten başlayarak Başkırtlar tekrar ayaklanmaya başladılar. 1707 yılında, Ufa komiseri Sergeyev’in yetkilerini kötüye kullanması ve baskı uygulamasının sonucu olarak Başkırtlar, “Aldar-Kusümov” un öncülüğünde yeni bir isyan çıkardılar. Bu isyan sırasında Başkırtlar, Karakalpaklıları, Tatarların bir kısmını, Meşyeryaklar* ve diğer yasak vergisi ödeyen yabancıları da kendi tarafına çektiler. İsyani bastırmak ve isyanın elebaşısı olan Başkırt Kusümov’u yakalamak amacıyla Petr Pavlov’un komutasında Ufa’dan 900 kişilik bir askeri müfreze ve kendisine yardım etmek üzere Sidor Aristov komutasında 770 kişilik bir atlı müfrezesi, asker alaylarının başında da Albay Rıdar gönderildi. Pavlov, Ufa’nın 90 verst uzaklığında Yüraktav koruluğu yakınında isyancılarla karşılaştı. Pavlov’un birliğinde bulunan Başkırtlar da isyancılarla birleşti; Rus müfrezesini bozkırda kuşatan Başkırtlar 10 gün boyunca Ruslara yemek, içmek ve uyumak için zaman bırakmadı ve Ruslar tamamen güçsüz kaldıktan sonra Başkırtlar, Rusların mühimmatlarını ele geçirdi ve 400 kadar kişiyi esir aldılar. Pavlov, geri kalan 500 kişi ile düşmanı yarararak Tabinsk’a gitti. Aristov ve Rıdar kendisi ile burada birleşti.³⁸

Başkırtların isyanları devam ettiği sırada Kazak Türklerinin önemli lideri Ebu’l-hayır’ın Cungarlar’la yaptığı savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlık, o dönemde Küçük Cüz Kazaklarının yazlık otlakları ile sınırdaş olan Başkırt Tarhanları ve Batırlarının dikkatini çekmişti. Başkırt isyanlarının yöneticisi Tarhan Aldar İsangeldin ve O’nun yakın savaş arkadaşları Ebu’l-hayır’ı Rusya’ya karşı Başkırtlarla işbirliği yapmaya davet ettiler. Bu sebeple Ebu’l-hayır 1709 senesinde Oyrat’ların saldırılarını karşıladıktan sonra, Aldar’ın daveti üzerine Kuzey Priaral’dan, yerli Başkırtların Rus devletine karşı Güney Ural’da başlattığı Doğu Başkırt’a, yani Nogay bölgesine göç etti.

Başkırtların Rus yönetimine karşı mücadelesi, sadece Başkırt’ın Avrupa bölgesi değil, bütün Ural bölgesini kapsadığı 1708–1710 yıllarında doruk noktasına ulaştı. Özellikle bu halk hareketi döneminde

³⁵ Deliömeroğlu, “Başkırt İsyancıları”, s.429.

³⁶ *Proşloe Kazahstana...*, s. 61.

³⁷ Deliömeroğlu, “Başkırt İsyancıları”, s.430.

* Orta Volga bölgelerinde yaşayan Türkçe konuşan bir halk.

³⁸ *Proşloe Kazahstana...*, s. 61-62.

Kazak savaş birlikleri ve onlarla birlikte hareket eden Karakalpaklar, Başkırtlara yardım ederek Rus silahlı birliklerine karşı çarpışmalarda bulunmuşlardır. Kazakların bu süreçte Başkırtlara destek verdiklerine dair birçok örnek verebiliriz. Kazakların, Başkırtları desteklediklerine dair en önemli somut kanıtlardan biri, 1709 yılının Mayıs ayında Sibiry köylüsü Fedör Bulandin'in Tabolsk bürokratlarına; "Kazak Orda'sından onlara çok sayıda güç geldi" şeklindeki açıklamasında görülmektedir. Bulandin'in yaptığı bu açıklamayı Başkırt Berdsky nahiyeleri kabul etmiştir. Yine yaklaşık olarak bu dönemde, isyancıların esiri olmuş Rus köylüleri, Başkırtların kendi aralarında, "Karakalpaklar, Kazaklar ve Nogay Başkırtları birlikteler" şeklinde konuştuklarını, duyduklarını söylemişlerdir. Ufa'nın soylu ismi Fedör Tolbuzin, 2 ay sonra 2 Başkırt esirinin yaptığı, "Kazak Orda'sından Başkırtlara 3000 kişi, Karakalpaklar'dan 100 kişi, Karatabunlardan 250 kişinin gittiği" şeklindeki açıklamayı, tuttuğu deftere kaydederek yukarıdaki bilgileri doğrulamıştır. Bu bilgiler, Başkırt isyanının Kazak göçebelileri komşu olan Nogay ve Sibiry bölgelerinde geliştiğini, Başkırt isyancılarıyla Kazakların ve Karakalpakların gücünün birleştiğini doğrulamaktadır.³⁹

Ebu'l Hayır belli bir süre için Başkırt silah arkadaşlarından kendi bozkırlarına, tecrübeli ve ünlü bir Kazak Batırı olarak dönmüştür. Bundan sonra da Türk-Moğol kültür dünyasındaki "Bahadır" ünvanı Cengizhanoglu Ebu'l-hayır'ın kendi özel adının bir parçası olmuştur.⁴⁰

XVIII. yüzyılın 20'li yıllarında, Tarhan Aldar ile Han Ebu'l-hayır arasında sıkı bir dostluk ilişkisi oluştu. Bu süreçte Başkırt Tarhan'ı düzenli olarak Kazak Hanının yardımına başvurmuş ve sultanın Küçük Cüzdeki yazlığına sıkça konuk olmuştur. Aldar İsyangeldin, birçok kez kendi ailesinin üyeleriyle, Ebu'l-hayır'ın akrabaları ve çocuklarıyla birlikte dostluk ilişkileri içerisinde zaman geçirmişlerdir.⁴¹

1717 yılında Başkırtlarla birleşen Kırgızlardan 10 bin kadar kişi Novoşesminsk'i ele geçirdi ve sadece Albay Suyaz'ın cesareti ve komutası sayesinde isyancılar kendi göçebe topraklarına dönmek zorunda kaldılar. Ayaklanmalar büyük bir alana yayıldı. İsyancılar Kazan'a 30 verst kadar yaklaştı. Kama, Bela ve Samara ırmakları kıyılarındaki yerleşim merkezleri yağmalandı; Kiliseler, büyük toprak sahiplerinin evleri ve buğday tarlaları ateşe verildi. Köylüler, çoğu zaman kadınlar ve çocuklarla birlikte öldürüldü. Öldürmeyen kadınlar, çocuklarıyla birlikte Hive, Buhara ve Kırım'ın köle pazarlarında satıldı. İsyan giderek yayıldı. Kazan Vali Yardımcısı Kudryavtsev, Çar'a gönderdiği raporda, Kazan kazasına bağlı Tatarların birçoğunun isyancılarla birleştiğini ve bunun dışında Başkırtların, Çuvaşları da kışkırttıklarını yazdı. Bu sırada XII. Karl ile savaşmakta olan Büyük Petro, Knyaz Petr İvanoviç Hovanski'ye, isyanı barış yolu ile bastırması görevini verdi. Hovanski, Başkırtlarla görüşmek üzere Kazan'dan birkaç Tatarı, tercüman olarak gönderdi. Ancak isyancılar görüşmeye yanaşmadı; Kama ve Volga ırmakları arasındaki Rus ve Votyatsk köylerinin hemen hemen tamamı yakıp yıkıldı; İnsanların bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir edildi. İşte bu sırada Hovanski, Bartyenyev komutasındaki bir müfrezeyi Arsk yolu hattı üzerine gönderdi. Bartyenyev, Başkırtları Ufa kazasına kadar takip etti; Bilyarsk çevresinde isyancılar Ataman Nevejin'in yenilgisine uğradı, Ataman Nevejinin komutasında 200 kadar Rus ve 100 kadar Çuvaş bulunuyordu. Nihayet, Hovanski, Kazan'dan kalkıp yola çıktı ve işte o zaman isyancılar kendisiyle görüşmeyi kabul etti. Hovanski görüşmelere başladı. İsyanı başlatanlar yakalanıp idam edildi. Diğerlerine af ilan edildi. O zaman isyanın baş suçlusunu olan Ufa Komiseri Sergeyef ibret olsun diye Kazan'da asılarak idam edildi. Sergeyef'in asılması Başkırt ayaklanmalarını sona erdirmeyi. 4 yıl sonra yeni bir ayaklanma daha patlak verdi. Ayrıca Başkırtlar, Ruslara karşı birlikte hareket etmek için Kalmık, Kuban ve Kırım uluslarına özel elçiler gönderdi. Ancak elçiler, Rusların eline düştü ve gönderildikleri yere ve amaca ulaşmadan tutuklandılar.⁴²

Başkırtların sürekli ayaklanmaları nedeniyle Rus tüccarları yeni inşa edilen Orenburg (Orsk)'a gitmeye korkuyorlardı. Çünkü Orenburg'a gitmek büyük tehlikeler içeriyordu. Ancak Asya tüccarları ve Kırgızlar yeni kenti ziyaret etmekten geri kalmıyordu. Buraya getirdikleri mallar -pek fazla olmasa da- karşılığında yaptıkları mal mübadelesi (değiş-tokuş) ticareti, gümrük vergisi alınmadan yapıyordu. Krillov'un yerine

³⁹ İrina Yerofyeyeva, *Han Abulhair (Polkovadets, Pravitel, İ Politik)*, Almatı, 1999, s.100-102.

⁴⁰ Yerofyeyeva, *Han Abulhair...*, s.104.

⁴¹ Yerofyeyeva, *Han Abulhair...*, s.103.

⁴² *Prashloe Kazahstana...*, s. 62; Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 4.

* Ober sekreter (Senato sekreteri), Orenburg ekspedisyonu şefi (1734-1737). Siyasetinde "parçala ve hükmet" prensibinden yola çıkan Krillov, Başkırdistan'ın kolonizasyonunda büyük rol oynadı. Rus tarihçisi Soloviyev, Krillov'un Orenburg'u inşa etmeye başlarken hükümete gönderdiği bir raporda Kazaklar ile Başkırtlar arasındaki düşmanlıktan söz ettiğini yazdı: Krillov, Söz konusu bu iki halk hakkında: "Aralarındaki uyumaya hiçbir zaman müsaade edilmemelidir, gerektiği zaman özellikle birbirlerine karşı

gelen Tatişşev, Rıçkov'un babasına ticaret tarifesi hazırlaması için görev verdi, ama yaşı ilerlemiş olan Rıçkov bu çalışmayı tamamlayamadan 1738 yılında öldü.⁴³ Orenburg sınır hattının durumu Rus yerleşim merkezlerinden binlerce verst uzakta olduğundan dolayı savunması güç bir hat olarak Kuzeyden Başkırtlar güneyden de Kırgız Kazakları tarafından kuşatma altına alınmış olan bu sınırın büyük bir bölümünde kale ve istihkâmlar yoktu; Garnizonlar ise çok az kuvvet bulunduruyordu. Başka bir deyişle en ufak bir başarısızlık sonucu kalelerle çevrili olan Orenburg dışındaki sınır boyu sakinleri ölüm tehlikesi ile karşı karşıyaydı. O sıralarda bölge Neplüev tarafından idare ediliyordu. O, askerlerine destek olarak Kazandan, Don Kazaklarından, Volga kıyısındaki Kalmık Hanından yardım istedi. Bu arada Başkırtlara karşı Meşşerekof ile Tepleri silahlandırdı.⁴⁴

Rusya devleti Başkırt isyanlarını bastırmak gayesi ile Orenburg Komisyonunu kurma kararı aldı. Böylece Çar idaresi, Başkırtları itaat altına alabilmek ve bu diyardaki Rus göçmenlerinin huzurunu sağlayabilmek için istihkâmlar inşa ederek kendi topraklarının güvenliğini sağlamak gerektiğini anladı.⁴⁶

Çar Petro, sınır güvenliğini sağlamak için yeni Orenburg hattının çizilmesini istedi. Başkırt halkının da sonsuza dek kendi idaresi altına alınması için gerekli talimatları verdi.⁴⁷ Petro, içeride ve Orenburg sınırında huzurun sağlanabilmesi, itaat altına girmiş olan yabancıların, soydaşları tarafından gazaba uğramamaları ve ayrıca Putperestken yada Müslümanken Ortodoksluğu kabul edenlere karşı yabancıların hücumlarından korunmaları için devamlı olarak bir askeri gücün bulundurulması gerektiği düşüncesine vardı. Petro'nun, Orenburg bölgesinin stratejik açıdan istihkâmlarla donatılması ve Ruslarla iskân edilmesi gerekçesi bu şekilde ortaya çıkmış oldu. Bu bölgeye yeni bir yön vermek amacıyla Petro, mümkün olan tüm önlemleri almaya çalıştı.⁴⁸ Ancak Petro'nun bütün bu çabalarına rağmen Orenburg komisyonu kurulamamış, Onun ölümünden sonra bu çalışmalar durdurulmuş ve ancak İmparatoriçe Anna İvanovna döneminde Sibiry Komisyonu faaliyete geçebilmiştir.⁴⁹

1735 yılı Eylül ayının başında Or'dan Ufa'ya doğru yola çıkan Krillov, isyancı bazı Başkırtları Sakmar'da idam etti, bunların elebaşlarının da aşiret reislerinden ve eski isyancılardan Küsüm'ün oğlu Akay Kusumov olduğu anlaşıldı. Bu arada Krillov kabineden ve hükümet senatosundan talimatnameler aldı. Bu talimatnamelerde; Krillov'a, Başkırt isyanıyla ilgili olarak Or nehri seferini ertelemesini ve sözü edilen isyancıların sakinleşmesine dek Ufa'ya gitmeyi erteleyerek Sakmar'da kalmasını, isyanın sona erdirilmesi için gereken gayreti göstermesini ve bu arada başkomutan ile birlikte hareket etmesi yönünde emir verilmiştir.⁵⁰

Devlet müşaviri Krillov, Tümgeneral Rumensef'in yanına gitmek üzere Ufa'dan, Menzelinsk'e doğru yola çıktı. Tümgeneral Rumensef 19 Eylül'de buraya gelmişti. Graf Puçkin ise Kazan'a döndü ve oradan da özel bir buyrukla S. Peterburg'a gönderildi. Tümgeneral Rumensef, Başkırtlara bir mektup göndererek Başkırtların güvenini kazandı. Kazan Başkırtlarının isyanlarına öncülük eden Akay, Nogay Başkırtlarının lideri Kilmakabız dışında birçok Başkırt aşiret reisiyle birlikte Rumensef'in yanına gelerek kendi yasaları doğrultusunda yemin ettiler ve bundan sonra affedilip kendi evlerine dönmeleri için serbest bırakıldılar. Başkırtların çoğu bir süre isyan etmediler. Krillov bu sükûnetten yararlanarak 18 Aralık 1735 yılında

ayaklandırılmalı ve gerektiği zaman ise uzlaştırılmalıydılar” demıştır. Bkz. *Proşloe Kazabstana v Istoçnikah i Materialah, Sbornik I*, Almatı 1997, s. 358.

⁴³ *Proşloe Kazabstana...*, s. 63.

* Orenburg Komisyonu Başkanlığı daha sonra Orenburg Valiliği olarak teşekkül etmiş ve ilk valisi de Orenburg Komisyonu Başkanı müşavir İ.İ. Neplüev olmuştur. Neplüev, İmparatoriçe Anna İvanovna'nın hâkimiyeti yıllarında Rusya'nın devlet yapısı içinde ve Çar'ın sarayında kendi konumunu muhafaza edilebilmiş ama İmparatoriçe Elizavet Petrovna döneminde itibarını yitirmiştir. Elizavet Petrovna'nın emirnamesi üzerine Neplüev uzak Orenburg diyarına atanmıştır. Kendisinin biyografisini yazan yazarların düşüncesine göre bu atama üstü kapalı bir sürgünden de başka bir şey olmamıştı. Vitevski, *İ.İ. Neplüev İ Orenburgskij Kraj...*, T. 1, s.116; Matviyevski, P. Y., - Yefremov, A. V., *Pjotr İvanoviç Rıçkov*, Moskova, 1991, s.59. Neplüev, Rus sefiri olarak İstanbul'da da görev yapmıştır. Bkz., Togan, “Başkirt”, s.331.

⁴⁵ Levşin, A.İ., *Apışaniye Kırgız-Kaysakskih ili Kırgız-Kazaçih Ord i Stepey*, T. II, Sankt-Peterburg, 1832, s. 213.

* 1738 senesinde bu isme mazhar oldu ve daha sonra 1744 yılında Orenburg valiliğine dönüştürüldü ve ilk valisi de İ. İ. Neplüev oldu. Bkz. Suleymanov, R. V., - Moisyeyev, V. A., *İz İstoriı Kazabstana XVİİİ. Veka*, Alma-Ata, 1988, s.29.

⁴⁶ *Proşloe Kazabstana...*, s. 62; Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 4.

⁴⁷ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 4.

⁴⁸ *Proşloe Kazabstana...*, s. 62-63.

⁴⁹ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 4 -5.

⁵⁰ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 17-18.

generalle birlikte durumu değerlendirdikten sonra* imparator ve majestelerinin sarayına gitmek üzere Menzelisten S. Peterburg'a doğru yola çıktı. Bir süre sonra Sibirya yolundaki Başkırtların tekrar baş kaldırdıklarına dair Başkırt aşiret reislerinden mektuplar gelmeye başladı. Bu sebeple Krillov'un talimatı üzerine Ufa'da bulunan Tevkelev* tekrar Ufa'dan ayrılarak Sibirya yolu üzerindeki Başkırtlar üzerine yürüdü. Ufa'da ise askeri birliklerin komutası Albay Merzilikin'e bırakıldı.

Tevkelev 1736 yılının Ocak ayının ilk yarısında Ufa'dan yola çıkarak askerlerin kendisine katılacağı yer olan Bırsk kasabası yakınlarına geldi, komutasında ikibine yakın insan vardı. Sibirya yolu üzerinde Balacınsk Volostuna ait Bely nehrı kıyısında bulunan soylu köyü Seyantus'a geldi. Ancak Burada kendisine; "Sibirya yolu üzerindeki Başkırtların Kusek Batır ve arkadaşları tarafından malzemelerle dolu arabaya hücum ettikleri ve Albay Arseniyev'i arabadan uzaklaştırdıkları, açlık sebebiyle kafilenin bunlar üzerinde etkili olamadığı ve bu sebeple Başkırtlara bazı vaatlerde bulunulduğu, buna karşılık arabalardaki silahların Başkırtlar tarafından alındığı ve nihayet isyancı Başkırtların geri püskürtüldüğü" yönünde bir haber ulaştı. Ayrıca köyde yapılan araştırmalar sonunda ele geçirilen isyancıardan bazıları, köyün tüm seçkinlerinin, Ay nehri kıyısındaki Başkırtların toplantısına katıldığı ve toplantıda, "Tevkelev'in kafilesinin dağ tepelerini geçtiği sırada kafileye saldırı yapılacağı ve kafilede bulunan tüm insanların öldürüleceği" yönünde karar alındığı, öğrenildi. Bu planların gerçekleşmesi pek de zor olmayacaktı. Çünkü sözü edilen yerlerin dar geçitleri savunmayı güçlendiriyordu ve malzeme yüklü arabaların ileriye gitmeleri ya da geriye dönmeleri imkânsızlaşıyordu. Çünkü her iki taraf da sarp dağlarla kuşatılmıştı ve bu kapana düşecek olan kafile etrafı karlarla kaplı olmasından dolayı da ancak kızaklar sayesinde kurtulabilirdi ki kafilenin kızakları yoktu.⁵¹

Seyantus köyünün sakinleri olan Başkırtlar kurmuş oldukları planın öğrenildiğini anlayınca hemen başka bir plan hazırlayarak "Askerlerin konakladığı evlere saldırmayı" düşündüler. Ay nehri kıyısında toplanmış olan kurultaya haber vermek için yola düştüler. Ancak bu durumu da fark eden Rus yönetimi kafileyi alarına geçirdi ve kısa bir zamanda Başkırtlar üzerine saldırı düzenleyerek, yaklaşık bin kişi kadar kadını, çocukları ile birlikte kurşuna dizdiler, süvari süngüleriyle öldürdüler; bunun dışında sayıları 105 kişiyi bulan Başkırt'ı biraraya toplayıp bir ambara doldurarak burada ateşe verip yaktılar. Karşı gelenler silah zoruyla tutuklandı. Bununla birlikte ateşe verilmiş ambar içindeki köylülerden bir kısmı savaş çığılları atıp ellerine geçirdikleri mızrakları etrafta bulunan süvarilere fırlatarak birkaçını yaraladı. Böylece Seyantus Köyünün sakinleri; kadınları ve çocukları, küçükleri ve büyükleri bir gece içinde ateş ve silahla yok edilip evleri küle

* Krillov ve Rumensef'in bu değerlendirme planının Soloviyev'in *Rusya Tarihi* isimli eserinin XX. Cilt'inin 330-332 sayfalarında açıklandığı ifade edilmektedir. Bkz., Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 20.

* Aleksey İvanoviç Tavkelev (diğer isimleri: Kutlu-Muhammed, Kutlu Mамет, Kutlumbet-Mirza, Mамет Mirza Tavkelev) Petro ve Petro dönemi sonrası Rus Devlet adamlarından biridir. A. İ. Tavkelev'in menşei tarihçiler tarafından tam olarak tespit edilmiş değildir. Bazı tahminlere göre "Ordın" sülalesine aittir yada Ufa Vilayeti Tatar mirzalarındandır. Tavkelev'in diplomatik kariyeri Petro döneminde başlayıp Katarina zamanında tamamlamıştır. Zamanına göre geniş bir eğitim almış, Tatarca, Başkırtça, Özbekçe ve Farsça olmak üzere Doğu dillerini en iyi bir şekilde öğrenmiş Orta Asya Türkçesiyle yazılmış sayısız resmi belgelerin yazılı çevirisini yapmıştır. Doğu dilleri dışında bazı Batı dillerini de öğrenmiş ve uzun diplomatik kariyeri sırasında bu dillerden yararlanmıştı. Avrasya bölgeleri göçebe halkının hayat tarzını, kültürünü ve doğu halklarının özellikle bozkır halklarının mantalitesini en iyi tanıyanlardan biri idi. 1716 yılında I. Petro'nun talimatı üzerine Hive'ye gönderilen A. Bekoviç Çerkasskiy'in araştırma ekibine dâhil edildi, Hive yolunda I. Petro'dan yeni bir emirname alarak İran ve Hindistan'a özel bir görevle bu ülkeler hakkında bilgiler toplamak ve ilk olarak da "Kum şeklindeki altın" yataklarının nerede olduğunu öğrenmesi ve daha sonra da Çin üzerinden Buhara'ya dönmesi buyrulmuştur. A. Bekoviç'in ölümünü öğrenen diplomat Rusya'ya dönmüştür. 1722 yılında Rus İmparatorunun çevirmeni sıfatıyla A. İ. Tavkelev I. Petro'nun Fars seferine katıldı ve Petro'nun "Kazak Ordaları hakkında ve Kazak topraklarının Asya ülkelerine ve topraklarına ulaşabilmenin anahtarı ve kapısı" olduğu düşüncelerinin ortaya çıktığı sırada Petronun yanında bulundu. Daha sonra A. İ. Tavkelev Rusya'nın Doğu siyaseti ile ilgili Kazak topraklarından doğuya genişlemesi döneminin tek canlı şahidi olarak kaldı. Ancak A. İ. Tavkelev dil ve diplomatik yeteneklerini Orenburg diyarı topraklarında Başkırt ve Kazak Ordalarında bulunduğu sıralarda gösterdi. Yerefyeyava, *Abulbair...*, s. 193-194. Eski Hariciye Nezareti mütercimi Tümgeneral Tavkelev iki yıl boyunca Kazak Ordalarında yaşamış ve Kazakların Rus uyrukluğuna girmesinde çok önemli rol oynamış ve bu halkı Rusya uyruğu yapmıştır. Daha sonraları Orenburg Komisyonu üyeliğine geçerek Rus-Kazak ilişkilerini yürütmüştür. Hükümet yetkililerinin kendisine vermiş olduğu görev dolayısıyla Kazak Hanları ve Sultanlarıyla aralıksız olarak münasebetlerde bulunmuştur. Kazakların dilini çok iyi bildiği için önemli görüşmelerde tutanakları o yazmıştır. 1748 yılında yazılmış olan bu tutanakların birinde Kazak hükümdarlarının şeceresini kaleme almıştır. Bu konudaki bilgileri Küçük Orda Hanı Ebu'l-Hayır ve Orta Orda Hanı Ebu'l-Mamet ve her iki Orda Hanının Sultanlarından almıştır. Levşin, *Opisaniye...*, T. 2, s. 60-61, ayrıca Bkz., Baymirza Hayit, *Soyyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul,1987, s. 133 n. ; Hayit, *Türkistan devletlerinin milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara, 1995, s.52-53 n.

⁵¹ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 19- 20.

çevrildi. Ertesi gün askeri şûra toplanarak, geçitlerin dar olması sebebiyle daha ileriye gidilmemesi gerektiğine karar verdi. Balançinsk Volostu köylerinin yakılıp yıkılması kararlaştırıldı. Böylece kabile geri döndü ve Meşerak köylerinden Duvdeşlak Köyünde karargâh kuruldu. Burada ve etrafındaki köylerde yaklaşık olarak 2000 kadar Başkırt öldürüldü; ele geçirilen kadın ve çocuklar ise Tevkelev'in yanına getirildi, getirilenler arasında yaşlı olanları idam edildi. Kadın ve çocuklar ise sefere katılan askerlere dağıtıldı. Bütün bunlar 1736 yılının Şubat ayında oldu.⁵² Başkırtlar, soydaşlarının Ruslar tarafından öldürüldüğünü öğrendikten sonra Ufa şehrine doğru hücum ederek birçok yerleri yakıp-yıktilar. Büyük kurultay Başkırt köylerinden Kubof Köyünde* yapıldı. Bunlar üzerine Ufa'dan Binbaşı Rıtışşef'in komutasında çok sayıda düzenli birlikler ve gönüllü askerler gönderildi. Bunlar isyancıların kurultayına saldırdı, Başkırtlarla amansız bir savaş başladı. Rus birlikleri Kubof Köyü yakınlarında 100'den fazla Başkırtı öldürerek bölgeden uzaklaştılar.⁵³ Bu arada Başkırt karışıklıklarına son vermek için Tümgeneral Rumentsev ile Krillov'a Majestelerinin bizzat kendi eliyle imzaladığı bir berat verilmiştir. Bu berat'tan anlaşıldığına göre dağıtım mevkilerinde küçük kasabacıkların inşa edilmesi emredilmektedir. Ayrıca Tümgeneral Rumentsev'e yine özel olarak imzalanmış 16 Şubat tarihli bir kararname verilmiştir. Bu kararnamede, Tümgeneral'e, Başkırt karışıklıklarını sona erdirmek için tam yetki verilmiştir. Bu yetkide, Tümgeneralin bundan böyle yazışmalara gerek kalmadan; bu karışıklıklara son vermek için hemen harekete geçmesi ve yakaladığı her fırsatı değerlendirilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Ayrıca bu karışıklıkların yayılmasına ve devam etmesine imkân vermemesi, isyancıların önünü kesmesi ve istikrarı sağlaması, en önemli görevlerinden biri olarak belirtiliyordu.⁵⁴

Krillov, Peterburg'tan 18 Şubat'ta ayrıldı ve Ufa yolu üzerinde iken Tümgeneral'in bulunduğu Menzelinsk'e uğradı. Burada yeni hazırlanmış olan Kararname doğrultusunda görüş alış-verişinde bulundu. Bu çalışmalarından sonra 11 Mart'ta Ufa'ya döndü, Albay Tevkelev de buraya geldi, Başkırtları yok etme konusunda birlikte görüş alış-verişinde bulunulduktan sonra tam bir mutabakata varıldı. İsyanlara karşı nasıl davranılması gerektiği hususunda talimatlar vererek 20 Mart'ta Sibiryaya yoluna döndü.⁵⁵

Tümgeneral Rummyantsev, yine Mart Ayında komutası altındaki kuvvetlerle Hema Irmağı boyunca sefere çıktı. Nisan Ayı süresince ayrı ayrı birlikler göndererek Başkırdistan'da keşifler yaptı ve bunun sonucunda 1000 kadar Başkırt öldürüldü. Başkırtların hayvan ve mal varlıkları savaş ganimeti olarak alındı. Kazan Yolu boyunca yapılan keşiflerde Başkırt isyancılarının liderlerinden Akay Kusmuyov ve Sultan Murat, 120 kişi ile birlikte rehine olarak alınıp Menzelinks'e gönderildi.* Tümgeneral Rummyantsev tarafından isyancı Başkırtların ele geçirilmesi ile ilgili genel bir plan yapıldıktan sonra Tümgeneral, Menzelinsk'e döndü. Burada, yakalanan Başkırtlar soruşturmaya tabi tutuldu. 500 kadarı idam edildi, bir o kadar kadın ve çocuk da Rusya'nın içindeki kasabalara iskân edildi.⁵⁶

1737 yılının Sonbaharında Rus birliklerine yardım etme bahanesiyle Kazak Hanı Ebu'l-Hayır Başkırt göçebe topraklarına girdi ve üçüncü oğlu Hoca Ahmet'i (öl.1749) Başkırt Hanlığına getirmek istedi ve

⁵² Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 20.

* Ufa'nın ilçelerinden biri olup şehirden 47 verst uzaklıktadır.

⁵³ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 21.

⁵⁴ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 22.

⁵⁵ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 22.

*Bu paragrafları okurken şunları göz önünde bulundurmak gerekir; Ufa Şehri Başkırdistan'ın merkezinde bulunuyordu, Ufa toprakları bugünkü Ufa vilayeti yüzölçümünden biraz daha fazlaydı. Başkırdistan'a giden yollar Ufa'dan başlıyordu: Kazan Yolu Ufa'dan başlayarak batı ve kuzeybatı'ya doğru gidiyordu. (Menzelensk kazasının doğu kısmını, Birs'ın batıdaki üçte birini, Belebeyev'in tamamını ve Ufa'nın batısına doğru Ufa Kazasının bir kısmını içine almaktaydı). Osinsk Yolu dar bir kuşak şeklinde Ufa'nın kuzeyinde Birs'e doğru uzanıyor, Kuzeye doğru genişliyor, Kama'ya (Nehir) yaklaştığı sırada tüm genişliğiyle bugünkü Osinsk kazasının batı kısmını kaplıyordu. Sibiryaya Yolu Ufa'dan başlayarak doğuya ve kuzeydoğuya doğru uzanıyordu. (Ufa Kazasının hemen hemen tamamına Zlatoust'un tamamını ve Birs Kazasının doğu kısmını içine almaktaydı). Nogay Yolu Ufa'nın güney ve güneydoğusuna doğru uzanıyor. (Sterlittanmaks Kazasının tamamını, Bererbeyef Kazasının güneydoğu çeyreğini, Orenburg Eyaleti topraklarının Ural Nehrinden başlayarak, Yukarı Uraldan Orenburg'a kadar olan bölgesini içine almaktadır). Bkz. "Langkart" (=görünüm haritası) Krosilnikov ve Rıçkov, Orenburg Coğrafya Bölümü tarafından 1755'te neşr olunmuştur. Nakleden: Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 23, n.3.

⁵⁶ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.24.

Başkırt halkına yalnızca kendisinin İmparatoriçe tarafından bağışlanmalarını sağlayabileceğini söyledi, buna karşılık Başkırt halkından çok sayıda hediye aldı ve ertesi kış tamamıyla Başkırt topraklarında kaldı.⁵⁷

İmparatoriçe majestelerinin kararnamesi doğrultusunda Başkırt Komisyonu görevi Tümgeneralden alınarak Ordu Binbaşısı Brigadir Huruşov'a devrediliyordu. Tümgeneral, Başkırt Komisyonu görevini, sözü geçen Brigadir'e devrettikten sonra ayın 14'ünde Menzelinsk'ten ayrıldı. Tümgeneralin Menzelinsk'ten ayrılmasından sonra Krillov tarafından isyancılar üzerine birlikler gönderilmeye devam edildi, özellikle devlet müşaviri Tatişşev tarafından Sibiry ve Osinsk yolları boyunca Albay Tevkelev ve Albay Martakov komutasında askerler gönderildi. Üzerlerine çok sayıda asker gönderildiğini öğrenen Başkırdistan'daki Başkırt halkı arasında korkudan tedirginlik yaşandı. Başkırtlardan Kasım ve Aralık aylarında 4000 kişi Menzelinsk'e getirildi. Bunların içinden 100-150'si rehine olarak bırakıldı, bazıları idam edildi, diğerleri de karakollarda tutuklu buldukları sıralarda öldüler.⁵⁸ Binbaşı Kostankof beraberindeki Kazaklarla Sakmardan yola çıkarak Nogay Yolu üzerinde 19 Mayıs'ta Başkırdistan'a girdi. Başkırtlarla Yayık ve Sakmar İrmakları arasındaki dağlarda çatışmaya girdi, bu çatışma sırasında sayısı 600'ü bulan Başkırt erkeği, kadınlardan da bir hayli kişi öldürüldü; buradan Başkırdistan içine doğru yolculuğuna devam ederek 113 köyü ateşe verdi, bu ateşe verilen köylerde ele geçirdiği Başkırtlardan 1000 kişiden 200 kişisi isyancıardan oluşmaktaydı. Bunların tamamı öldürüldü. Binbaşının yanındaki Kazaklardan ise sadece 10 ölü ve 13 yaralı verildi.⁵⁹

Krillov 16 Temmuzda Tabinsk'ten yola çıktı ve 17 Temmuzda 300 kadar süvari ve 656 Kazak, Aksunun öte tarafında bulunduğu haber alınan isyancıların üzerine gönderildi. İsyancıların elebaşısı Telengavrek-Kusyap idi. Gönderilen askerler tarafından 50 kadar Başkırt öldürdü, diğerleri ise kaçtı. Askerler ayın 18'inde geri döndü ve bu çatışma sırasında sadece bir Kazak öldü ve 5'i de yaralandı. Krillov 2 Ağustos'ta Miniusi Irmağına ulaştı. Kendisinin yanına Albay Protasiyev'in komutasında 736 düzenli asker ve 920 Kazak'tan oluşan bir kuvvet gönderildi. Bu kuvvetin amacı Aksu ardındaki isyan eden Başkırtların kökünü kazımak ve onları doğrudan doğruya Rus uyrukluğuna almaktı. Komutan, Başkırt dağlarındaki 29 kadar Başkırt köyüne baskın yaptı, birkaç isyancı öldürüldü ve idam edildi, diğerleri ise ormanlar içine sığındı. Bu ormanlarda kendilerini takip etmek mümkün değildi. Albay hiçbir kayıp vermeden komutası altındaki askerlerle geri dönmek zorunda kaldı.⁶⁰

Krillov Başkırt karışıklıklarına son vermek ve Yayık ile Samara ırmakları boyunca inşa edilmeye başlanan kasabaların inşaatını tamamlamak için kendisiyle birlikte seferde görev alan Yayık Kazaklarını atlarıyla birlikte serbest bıraktı ve Samara kentine kadar yanında sadece 250 kişiyle birlikte geldi.⁶¹

Krillov'un, Samara Kentine ulaşmasıyla birlikte kendisiyle birlikte gelen kumandanlar gereken yerlere yerleştirildi. Yayık Kazakları ise evlerine gitmek için bırakıldı. Krillov, Başkırdistan'da bulunduğu süre içinde Sakmar'dan Samaraya kadar başından geçen olaylarla ilgili ayrıntılı bir raporu kabineye göndererek Simbirsk yolunu tuttu. Buradan kendisinin komutası altındakilerle birlikte Başkırt karışıklıklarını sona erdirmek amacıyla Brigadir Huruşov ile görüşmek için Menzelinsk'e doğru yola çıktı. Menzelinsk'e ulaştığı zaman Huruşov ile isyancılara karşı nasıl bir plan uygulanacağı kararlaştırıldı. Daha sonra bu kararların bir kopyası 23 Aralık'ta kabineye gönderildi. Ayrıca Sibiryada bulunan devlet müşaviri Tatişşev'in komutası altındaki askeri güçlerin yardımıyla isyanın bastırılması için izin istendi ve 1736 yılında Sibiry yolu boyundan Başkırdistan'a geçti. Aynı yılda Brigadir Huruşov Başkırtlardan birçoğuna uyrukluk yemini ettirdi, en iyileri arasından rehinelere aldı, daha sonra bunların çoğu öldürüldü.⁶²

Mayıs ayında İmparatoriçe Majestelerinin emirnamesiyle Orenburg Komisyonunun idaresi müşavir Tatişşev'e havale edildi. İmparatoriçe Majestelerinin imzaladığı Kararnamenin muhtevası şöyle idi: "Gizli müşavirimiz Tatişşev'e verilmek üzere hazırlanan kararnamedir. Devlet Müşaviri İvan Krillov'un ölümünden sonra bizim çıkarlarımız gereği, Komisyonun çalışmaları aralıksız bir şekilde devam etmeli, bununla ilgili olarak her türlü gayretin gösterilmesi için biz, sizin hizmetinize güvenerek ve aynı çalışmalarını

⁵⁷ Vitevskiy, *Orenburgskiy Kray...*, T. 1, s. 157, 158; Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 33.

⁵⁸ Yaklaşık olarak bugünün 100 bin Rublesi.

⁵⁹ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.24.

⁶⁰ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.25.

⁶¹ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.26.

⁶² Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.27.

içtenlikle devam ettireceğinize inanarak bu görevi size havale ediyoruz. Bunun için hemen komisyon çalışmalarına başlayıp Krillov'a göndermiş olduğumuz talimatlar doğrultusunda gereken tüm çalışmaların devam etmesini sağlamalısınız. Bu çalışmaların daha iyisini yapmak göreviniz icabı bizim çıkarlarımız doğrultusundadır. İvan Krillov tarafından başlatılmış olan Başkırt ve Orenburg çalışmalarını ve oradaki her türlü inşaatları ve yerleşim merkezlerini ve Krillov'a havale edilen çalışmaların hiç birini gözardı etmeksizin devam ettirmenizi ve bu hususta tüm merhametimizin sizin üzerinizde olacağını bildiririz..." ANNA. ⁶³

Majestelerinin talimatıyla yeni görevi olan Orenburg Komisyonunun başına geçmek için Müşavir Tatişşev ayın 26'sında Yekaterinburg'dan yola çıktı. Başkırt karışıklıklarına son vermek için Menzelinsk'e doğru gizli bir şekilde kendisinden önce yola çıkmış olan Albay Tevkelev'e bir haberci gönderdi. Menzelinsk'e 14 Temmuz günü ulaşan Müşavir Tatişşev; Tümgeneral Soymonov, Ufa Voyvodası Şemyakin, Albay Bardykyeviç, Tevkelev ve diğer kurmay subaylar genel bir istişare yaptı. Bu istişare sırasında sadece Başkırt karışıklıklarının sona erdirilmesiyle ilgili plan değil, Başkırt halkını korku içinde tutabilmek ve sadık bir uyruk haline getirebilmek için ne gibi çalışmaların yapılması gerektiği görüşüldü. Bu görüşmeler arasında Ural'ın ötesinde yeni bir İsyet'e bağlı bir kasaba kurulması, Ufa'nın da Orenburg idaresine bağlanması kararlaştırıldı. Ayrıca Menzelinsk ve Kungur'un birer taşra kasabası olmaktan çıkarak birer kaza merkezi haline getirilmesi ve Başkırtlar arasında düzen ve istikrarın sağlanabilmesi için idari bakımdan Sibiryaya tarafına geçirilmeleri gerektiği kararlaştırıldı. Burada askerlerin komutası Albay Bardykyeviç'e verilerek o bölge isyancılarına karşı nasıl davranması gerektiğine dair gereken talimat verildi. Buna göre söz konusu karışıklıkları sona erdirmek ve Başkırt halkını düzenli olarak el altında bulundurmak için gereken tüm konular gözden geçirildi.⁶⁴

Gizli müşavir Tatişşev Başkırt isyanlarının yeniden başladığını gördükten sonra Tümgeneral Saymanov ve karargâh subaylarıyla Başkırt isyanını tamamen bastırmak gayesiyle yeni önlemlerin alınması noktasında görüşme yaptı. Bu toplantıda Tümgeneralin maiyetindeki karargâh subaylarıyla birlikte Samara'ya gitmesi, Sibiryaya tarafından da müşavir Huroşov'un ekibiyle birlikte davet edilmesi, ayrıca müşavir Huruşov'un Yekaterinburg ile bağlantıya geçerek Albay Bardykyeviç ile birlikte değişik yönlerden isyancı Başkırtların üzerine saldırması kararlaştırıldı. Aynı toplantıda önceden kararlaştırılmış olan 15-18-20 ve 21 Aralık saldırı tarihlerinin kış muhalefetinden dolayı ertelenmesi ve isyancıların üzerine hangi tarihte saldırılacağına daha sonra belirlenmesi gerektiği, bu arada da alayların insan, mühimmat ve atlarla en iyi bir şekilde düzenlenmesi gerektiği kararlaştırıldı; ayrıca isyancılara başkomutanların imzası ile mektuplar gönderilerek kendi aşiretlerinin İmparatoriçe Majesteleri tarafından bağışlanmalarını istemeleri halinde en geç şubat ayında kendilerine yakın olan kale komutanlarının huzuruna çıkmaları istendi. Eğer bu istenenler yapılmazsa bütün Volostlar ve aşiretler İmparatoriçe Majestelerinin merhameti olmadan ateş ve kılıçtan geçirecek, çocukları ise Rus şehirlerine yerleştirilecektir. Volostlardan ayrılarak kalelere gelip kendi yasalarına göre sadakat yemini edenler ve at vergisi ödeyenler ve buna karşılık komutanlardan yazı (mektup) alanlar güvenli bir şekilde kendi evlerine dönebilirler. Bununla birlikte müşavir ve Ufa voyvodası Şemakin o sıralarda Ufa'da tutuklu bulunun isyancı beyler Kilmiyak ve Yusuf Akay'ın Başkırdistan'a salınabileceğini ve Başkırtların istikrara kavuşabileceğini vaat etti. Ancak Tatişşev'in Başkırtların huzura kavuşup kavuşmadıklarını görmek için Ufa'ya gitmesi gerekiyordu. 1 Ocak 1738 tarihinde Tatişşev Ufa'ya gitmek üzere Samara'dan ayrıldı. Tatişşev, Başkırdistan'da bulunan Ebu'l-Hayır Hanın yanına tercüman Araslan Bahmetev'i gönderdi. Tatişşev, tercüman aracılığıyla Han'a armağan olarak 100 Ruble gönderdi ve hizmetlerinden dolayı kendisini övdü, Başkırtların yanında daha fazla kalmasının gereksiz olduğu notunu ileterek Han'ın kendi ulusunun yanına dönmesini istedi.⁶⁵ Bu arada Başkırt isyancılarının liderlerinden olan Yusuf, Tümgeneral Saymanov tarafından müşavirin de onayı alınarak tekrar tutuklandı ve Kılmak ve Akay ile birlikte kabineden gelen kararname doğrultusunda S.Peterburg'a gönderildi.⁶⁶

⁶³ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.29-30.

* O sırada hasta olan Tatişşev, iskeleye kadar "sedye" ile götürüldü. Soloviyev, Rusya Tarihi, XX, S.338'den nakleden, Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.30.

⁶⁴ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.30.

⁶⁵ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.32-33; V.N., Vitevski, *İ.İ. Nepliyev i Orenburgskiy Kray V Prejnym Yevo Sastav Do 1758 Goda*, T. 1, Kazan,1897. . s. 157, 158.

⁶⁶ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.33; Vitevski, *Orenburgskiy Kray...*,T.I, s. 158.

Tatişşev, Ebu'l-Hayır'ın oğlunun yada kendisinin Başkırtların başına geçme düşüncelerini zamanında öğrendi. Ancak Hariciye Nezareti Komitesinden Orenburg şefine gönderilen bir emirname: “biz büyük bir şaşkınlık ve memnuniyetsizlikle isyan eden Başkırtlara yenilerinin katıldığını ve özellikle de Ebu'l-Hayır Hanın onlarla birleştiğini ve Orenburg'a hücum etme gibi kötü niyet içinde bulunduğunu görüyoruz... Başkırtların kendi başına buyruk hareket etmesini, Ebu'l-Hayır Hanın da onların tarafında yer almasını buna karşılık siz ve tuğgeneral Saymanov'un onlar üzerinde hiçbir etki yapamadığınız gibi yeni karışıklıklara girişmelerine imkan verdiniz” denilmektedir. Daha sonra üst düzey yetkililer, Tatişşev'e, “hiç vakit kaybetmeden, hiçbir ertelemeye mahal vermeden, komutası altındaki güçlerle beraber Orenburg'a gitmesi yönünde kesin bir şekilde emir veriyor ve eğer o kasabanın yakınlarında insanlar öldürülür ise bunun sorumlusunun bizzat kendisi (Tatişşev) olacağını ve bunun cevabının verilmesi gerektiğini bilmenizi isteriz” dedikten sonra “çünkü biz bu kaleyi kaybetmek istemiyoruz” diyerek kesin bir şekilde uyarı verildi.⁶⁷

Bu emirnameyi yerine getirmek maksadıyla Tatişşev Orenburg'a gitti. Burada Başkırt Tarhanlarından Taymas Şaimov'la görüştü ve kendisinden Küçük Orda Hanının oğullarının ve onlarla birlikte hatırı sayılır Kazak Aşiret Reislerinin kaleye gelmesi istendi. Kazak Ordasına gönderilen Taymas Şaimov, Ebu'l-Hayır Han ve Kazak halkının kuşkuya düştüklerini, kendisinin çok sayıda askerle birlikte Orenburg'a gitmekte olduğunu öğrendiklerini Tatişşev'e söylediler. Yayıp kıyasına yakın bir yere kamp kuran Ebu'l-Hayır'ın yanına görüşmek üzere bir Başkırt aşiret reisi gönderildi, bu kişi Hanın görüşmek üzere Orenburg'a gelmeyeceğini açıklayan mektubunu Tatişşev'e getirdi.⁶⁸

Ebu'l-Hayır uzun bir süre Orenburg'a gidip-gitmeme konusunda kararsız kaldı. Nihayet arkadaşı Bukenbay Batır'ın da ikna etmesiyle kendi maiyetiyle birlikte Orenburg Kalesi yakınlarına yerleşti. Ancak Başkırt isyanlarındaki tutumu dolayısıyla Tatişşev'in yanına gitmekten korkuyordu. Ayrıca bir hükümdarın bir generali ziyaret etmesinin ahlaka uygun olmadığını bahane olarak gösteriyordu, tabi ki bu düşüncesinde kendisiyle birlikte gelen Aşiret Reislerinin de etkisi vardı; Ancak kendisinin önceden tanıdığı Tevkelev onu sakinleştirdi ve direnmekten vazgeçmesini istedi. Kendisinin Orenburg şefi Tatişşev'in ayağına değil de Rus İmparatorluk karargâhına gideceğine dair açıklamalar yaptıktan sonra Ebu'l-Hayır Orenburg'a gitmeyi kabul etti.⁶⁹

Kazak hanlarıyla görüşmek gayesiyle 1740 yılının başında Orenburg seferine çıkan Tuğgeneral Knyaz Urusov'a İmparatoriçe Majesteleri sarayından özel bir çarlık tezkeresi gönderildi. Bu tezkerede yeni Orenburg şehrinin inşaatıyla ilgili sonbaharda ve kış aylarında gönderilen malzemelerin tamamlandığı ile ilgili bilgi verildi. Bu arada 1740 yılının Mart ayında Başkırdistan'da tekrar yeni karışıklıklar ortaya çıktı. Bu karışıklıkların sebebi Alanziyagul ve arkadaşlarıydı.⁷⁰ Başkırtların başlattığı bu isyanların başında ise Karasakal ve Sultan Giray isimleri ile meşhur olan Kalmık Prensi Şuna bulunmaktadır. Şuna, Kazak ve Altay destanlarında Şuna Batır olarak geçmektedir. Başkırdistan'ın değişik yerlerini gezerek kendisi hakkında Kuban Hükümdarı Sultan Giray olduğuna dair bir söylenti yaymıştır. Ayrıca kendisiyle birlikte 82 bin askerin bulunduğunu, bu askerlerle birlikte Başkırdistan'a geldiğini ve kısa bir zaman içinde Başkırt halkını ayaklandırdığını ve de Başkırt halkının kendisini Han seçtiğini etrafa yaymıştır. Tuğgeneral, yeni Başkırt karışıklıkları ile ilgili ilk haberleri aldıktan sonra Mart ayında o sıralarda Sibiryta tarafında karargâh tutmuş olan Albay Arseniyev komutasındaki askerlere hava koşullarının elverişli olmamasına karşın Başkırdistan'ın içlerine doğru yürümelerini emretti. Albay Arseniyev'in komutasında yeteri derecede düzenli ve gönüllü askerler bulunuyordu. Bu güçler, isyancı Başkırtların peşine düştüler, ancak isyancıları ele geçirmeyi başaramadılar.⁷¹

Bu gelişmelerden sonra Orenburg komisyonu şekillendirilmiş, yeni baş gösterebilecek Başkırt karışıklıkları ile ilgili tüm önlemler alınmıştı. Başkırdistan'da, İmparatoriçe Majestelerine sadık olan ve isyancılarla irtibat içinde bulunan tüm aşiret reislerine haberler gönderildi. Bu haberlerde İmparatoriçe

⁶⁷ Vitevski, *İ.İ. Nepliyev...*, s. 159.

⁶⁸ Riçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s. 36; İ. İ., Kraft, *Prinatyje Kirgizami Ruskava Paddanstva*, Orenburg, 1897, s. 38-43.

⁶⁹ Levşin, *Opisaniye...*, T. 2, s. 132.

⁷⁰ Riçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.44; Togan, bu isyanın 1749 yılında başladığını belirtmektedir. Bkz., Togan, “Başkırt”, s.331. Ancak elimizdeki Rus kaynaklarında ise isyanın 1740'da başladığı ve yaklaşık 2 yıl sürdüğü ifade edilmektedir.

⁷¹ Riçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.44; Deliömeroğlu, “Başkırt İsyanları”, s.431; Valihanov, Ç. Ç., *Sabranıye Saçineniy V Piyaty Tomah*, T. 1, Alma-Ata 1961; S. 431- 436.

Majestelerine sadık kalan aşiret reislerinin affedileceği, karşı taraftakilerin ise öldürüleceği bildirildi. Karasakal adıyla bilinen Han'ın yakalanması için her türlü gayretin gösterilmesi, kendileri ile ilgili komutanlara acilen bilgi verilmesi ve bu bilgiler verilmediği takdirde her birinin kadınları ve çocuklarıyla kılıçtan geçirilerek ateşe verilecekleri duyuruldu. Nisan ayının son günlerinde Tümgeneralin yanına 1707 yılındaki karışıklıkların başı olan Aldarbay Sekeyev, Sentbay ve Başkırt soylu aşiret reislerinden birkaç kişi dilekçeyle geldi. Tuğgeneral Saymanov'un yazdığına göre Aldarbay ve Sentbay ile ilgili birçok şüphenin bulunduğu ve özellikle de Aldar'ın, Başkırdistan'ı Tuğgeneralden çok daha iyi idare edebileceği hakkında söylentiler yaydığını, Başkırt halkını ölümden kurtarabileceğini söylediği için Knyaz Urusov'un yanına gitmiş olan aşiret reislerinin kendisine gönderilmelerini ve başlatılmış olan soruşturmanın sonuçlandırılmasını istediği yönünde faaliyetlerde bulunduğu belirtilmektedir. İşte bu sebepten dolayı adı geçen aşiret reisleri Samara'da bulunan Tümgeneralin yanına geldikten sonra subayların koruması altında Menzelinsk'e gönderildiler. Daha sonra Knyaz Urusov Tuğgenerale bir mektup göndererek Aldarbay ve Sentbay adındaki Başkırt aşiret reislerinin kararname gelmeden idam edilmemesi gerektiğini, kendilerinin ise daha sonraki soruşturmalarının tamamlanmasına kadar gözaltında tutulacaklarını yazdı. Ancak tuğgeneral bu aşiret reislerinin Menzelinsk'te başarının kesilmesini istedi.⁷²

Tümgeneral Knyaz Urusov, Orenburg seferine çıkmak üzere 13 Mayıs'ta Samara'dan ayrıldı. Samara'dan çıktıktan sonra İmparatoriçe Majesteleri Kabinesi Devlet Askeri Dairesi'nden özel bir kurye geldi, kuryenin getirdiği talimatnamede Tümgeneralin Orenburg seferinden vazgeçmesi ve komutası altındaki birliklerle Başkırtların üzerine gitmesi ve bir daha baş kaldıramayacak bir şekilde isyanın bastırılması isteniyordu. Ayrıca Tuğgeneral Samanov'a da hemen Başkırdistan'a gitmesi ve Tümgeneral ile birlikte hareket etmesi gerektiği emrediliyordu. Bu sırada Sakmarsk yolunda, Sibiryaya tarafında görev yapan Yarbay Pavlutskidenden bir haber geldi, bu habere göre Yarbay, Knyaz Putyatın ile birleşerek Binbaşı Yazıkov'un güçleriyle birlikte isyancı Başkırtlarla çok sayıda çatışmaya girdiğini ve çatışmada birçok Başkırtın öldürüldüğünü ve de isyancıların elebaşısı *Karasakal*ı, yanındaki isyancı Başkırtlarla birlikte Kazak Ordalarının Yayık nehri kıyısına doğru kovaladığını ve bu kovalama sırasında, Pavlutski'nin çok sayıda isyancı öldürdüğü, isyancıların hayvanlarına ve geçim kaynaklarına el koyduğunu haber veriyordu.⁷³ Karasakal'ın yaralı olmasına karşın yanında fazla kişi olmaksızın Kazak uluslarının içine karıştığını ve bu sebeple tüm Kırgız-Kazak hükümdarlarına ve soylu aşiret reislerine her türlü önlemi alarak Karasakal'ı yakalamaları gerektiği yazıldı ve Karasakal'ı yakalayanların İmparatoriçe Majestelerinin merhametine kavuşacağı açıklandı. Ancak Kazak Yöneticileri, Karasakal'ın yakalanması hakkında çok sayıda mektup yazılmasına karşın değişik sebeplerden dolayı bunun mümkün olmadığını, kendisinin Zünger hükümdarı Prensi olduğu için şimdilik yakalanamayacağını daha sonra bir fırsat ele geçtiği zaman tutuklanacağını söylemekteydiler.⁷⁴

Karasakal'ın Başkırdistan'da ve Başkırtlar arasında Sultan Giray olarak bilindiği ve Kuban hükümdarı olduğuna dair bir belge göstermesine karşın gerçekte Yurmatı kabilesine bağlı sıradan bir Başkırt olduğu ve orada karısının ve akrabalarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Karasakal değişik yerlerde bulunmakla birlikte hayatının belirli bir döneminde de Kuban'da yaşamıştır. O, burada Kuban geleneklerini öğrenmişti. Kalmıkların yaşadığı bölgelerde de bulunduğu için onların her türlü durumları hakkında da bilgi sahibi olmuştur. Ayrıca Kalmıkça'yı da iyi konuştuğu bilinmektedir. O, Kazakların arasında bulunduğu sırada kendisinin Kalmık hükümdarı Galden Çeren'in kardeşi Şuna olduğunu, Şunanın ise kendi babasından kaçarak Volga Kalmıklarının yanına gittiği ve orada öldüğü anlaşılmaktadır.⁷⁵

Karasakal'ın isyanının bastırılmasından sonra da Çarlık Hükümeti geniş çaplı önlemler aldı. Başkırtların önemli mesleği olan demircilik, dolayısıyla da silah yapımı kesin bir şekilde bir kez daha yasaklandı.⁷⁶

Rus hükümeti, Başkırt ve diğer yabancı halklar arasında Ortodoks Hıristiyanlığı yaymaya devam etmekteydi. Bu hususta Rus kilisesinin ünlü patriklerinden biri olan Dimitriy Seçenov, iki yıl içinde (1740-

⁷² Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.45.

⁷³ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.45.

⁷⁴ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.46.

⁷⁵ Rıçkov, *İstoriya Orenburgskaya...*, s.50.

⁷⁶ Togan, "Başkirt", s.331; Ildus G. İlishev, Başkırt köylerinde demirhanelere sahip olmanın ve silah bulundurma yasaklanması ile ilgili İmparatoriçe Anna İvonovna'nın emrinin 17 Şubat 1736 tarihinde verildiğini belirtmektedir. Bkz., Ildus G. İlishev, "Sovyetler Birliği'nden Sonra Başkırdistan ve Rusya", *Türkler*, C. 20, s. 65.

42) birkaç papazın yardımıyla 17362 kişiye Hıristiyanlığı kabul ettirdi. 1742 yılında Nijniy-Novgorod'daki dini bir merkeze tayin edilen Dimitri Seçenov, 4 yıl içinde bu merkeze bağlı olan 30 bin yabancıyı vaftiz etti; ama belirtmek gerekir ki vaftiz edilen bu yabancıların hemen hepsi sadece teorik olarak Hıristiyan kaldı. Başkırtlar da diğer halklar gibi yerel idareciler tarafından takip edilmekten korktuklarından dolayı vaftiz oluyorlardı. Senatonun aldığı bir karara göre, yabancı köylü çiftçiler, vaftiz olmayı kabul ettikleri takdirde toprağa bağlı köle olmaktan kurtuluyor, büyük toprak sahipleri Hıristiyanlığı kabul ettikleri takdirde ise yeni baştan kendi topraklarına ve köyelerine kavuşuyorlardı. Ayrıca vaftiz olmayı kabul eden yabancılar 3 yıl boyunca tüm vergilerden muaf tutulmaktadırlar; Vaftiz edilenlerin tümü eski ikametgâhlarında bırakılıyor, vaftiz edilmeyi kabul etmeyen hemşerileri ise başka yerlere sürgün ediliyorlardı. Mahkeme altında veya zindanlarda bulunanlar vaftiz olmayı kabul ettikleri takdirde her türlü cezadan serbest bırakılıyorlardı. Bu tür yaşam çıkarlarını gözeten yabancılar küteller halinde vaftiz oluyor, vaftiz olmayı kabul etmeyenler ise vaftiz olunmuş soydaşlarının vergilerini de ödemekten kurtulmak için ormanlara ve diğer yerlere gizleniyorlardı.

Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Başkırtlar kimi zaman mollaların tesiriyle kendi şeflerine müracaat ederek tekrar İslam dinine dönmek istiyorlardı. Ancak genellikle bu talepler sonuçsuz bırakılıyor, Müslümanlığa geri dönmek isteyenler cezalandırılıyordu. Bu da Başkırtları çileden çıkarıyordu.⁷⁷ Vaftiz edilmiş olanların hiçbir şekilde başka bir dine mensup olanların yasalarına göre cezalandırılmaması, sünnetin yasaklanması, özel talimatname olmadan mescit, cami, okul inşaatı yapılmaması gibi dayatmalar Başkırtların hoşuna gitmiyordu. Bu hoşnutsuzların sayısı 1754 yılında çıkarılan kararnameden sonra daha da arttı. Bu kararname doğrultusunda Başkırtlara yasak vergisi yerine hazineden tuz satın alma yükümlülüğü getiriliyordu.⁷⁸ Oysa önceleri Başkırtlar kendi topraklarında çok miktarda bulunan tuz göllerinden ücretsiz bir şekilde tuz alabilmekteydiler. Bu durumdan şikâyetçi olan Başkırtlar hazineden tuz satın almayı istemediklerini eskiden olduğu gibi tuzu “Allahın hazinesinden” almak istediklerini ifade ederek baş kaldırdılar. Bu gelişme üzerine Ufa'ya Tümgeneral Aleksey Tevkelev gönderildi. Hazineden tuz satın almaları için Başkırtları ikna etmeye çalıştı. Aksi takdirde kendilerine karşı güç kullanılacağını söyledi. Tevkelev şöyle diyordu: “Muhafif sözleriniz ve davranışlarınızdan dolayı sakallarınızdan kıllar koparılacak, buna karşı gelmeye devam ettiğiniz, yada suçlu durumuna düştüğünüz zaman kellelerinizi de kaybedeceksiniz”. Tevkelev'in bu tehdidi üzerine Başkırtlar hazine tuzunu satın almayı kabul etseler de Ruslara karşı nefretleri açık bir şekilde olmasa da içten içe kabarmaktaydı. Memurların, başına buyruk davranışları ve rüşvet almaları Başkırtları çileden çıkarmıştı: “Bir günde yapılacak bir iş bir aya sarkıyordu; bir ayda yapılacak bir iş rüşvet verilmez ise bir yıl uzuyordu. Sarhoş komutan ve insanlar ise kılıçlarıyla el-kol kesiyorlardı.” Bu sıkıntılardan kurtulmak ve bu yolsuzlukları Rus Çarıçesine duyurmak için Başkırtlar ayaklanmaya karar verdiler. Yaşlılar şöyle diyordu. “Baskıları hükümdar değil komutanlar ve generaller yapmaktadır. Siz görüyorsunuz ki bu şeytan ve kötülükler generalin (Neplüyev) içine girmiştir. Bu kişi merhametin ne olduğunu unutup, kendisi ve komutası altında bulunanların yüksek rütbelere ulaşması için her şeyi yapmaktadır. Bu gibi kişiler vaftiz edilmeye yatkın olanların adlarını yazarak altına damga vurmaktadır. Neplüyev, halkımız hakkında gerçekleri kendi hükümdarına bildirmemektedir. Bizim halkımız hakkında kötülükler söylemektedir. O yalancıları doğru, doğruları yalancı, istekli olanları isteksiz, isteksiz olanları istekli olarak hükümdarına bildirmektedir.”⁷⁹

Başkırtların aleyhlerine gelişen bu durumdan sonra yeni bir isyan daha başladı. Bu isyanın başına bu defa Meşyeryaklardan halk arasında Batarşi• diye bilinen Molla Abdulla Miyagzildin geçti. Sadece kendi güçleriyle Rus kuvvetlerine karşı koyamayacaklarını gören Başkırt isyancılarının büyük bir kısmı Yayık Nehrinin diğer tarafına geçip ayaklanmayı kendi lehlerine çevirmek amacıyla Kazakları da kendi tarafına çekerek tekrar geriye dönmeyi düşündüler. Neplüyev tarafından Başkırtların Yayık ırmağını geçmemeleri için alınan tüm önlemlere rağmen kadın ve çocuklarla birlikte 50 binin üstünde Başkırt, Kazak bozkırlarına geçmeyi başardı. Ayrıca Yayık Nehri geçerken Başkırtların birçoğu Don Kazakları ve Kalmıklar

⁷⁷ *Proşloe Kazabstana...*, s. 69.

⁷⁸ *Proşloe Kazabstana...*, s. 70; Tokatlı, “Başkurt Türkleri”, s. 83.

⁷⁹ *Proşloe Kazabstana...*, s. 70.

• Togan, bu ismi “Batır Şah Abız” olarak belirtmektedir. Bkz., Togan, “Başkurt”, s.331; Suzan Tokatlı ise bu ismi “Abız Abdullah Batırşah Alioğlu” ismiyle zikretmektedir. Bkz., Tokatlı, “Başkurt Türkleri”, s. 83.

tarafından öldürüldü. Onları cesaretlendirmek amacıyla Neplüeyev, öldürülen Başkırtların mal varlıklarının, Başkırtlara karşı çarpışmaya katılmış olan Don Kazakları ve Kalmıklar arasında taksim edilmesini emretti. Böylece Neplüeyev, Kalmıklarla Başkırtların arasının açılmasını sağlayarak bu iki halkı da birbirine düşman etti. Yayık ötesine geçmeyi düşünen Başkırtlar da bu engel karşısında kendi yurtlarına döndüler ve Rus idareciler tarafından cezalandırıldılar.

Neplüeyev, bütün bu karışıklıkların sebebinin Başkırtlardan kaynaklandığını söyleyerek “Ben, vilayetimde her vakit bana gereken kadar asker bulunduramayabilirim. Bu nedenden dolayı bütün gücümü Başkırtların Kazaklardan yardım bekleme ümidini kökten kurutmak üzere kullanmam gerekir.” Böylece Neplüeyev’in yalnızca kendi selefleri gibi isyanı basturmakla yetinmeyip Kazaklarla Başkırtlar arasındaki dostluğu da ortadan kaldırmak için çaba sarfettiğini görmekteyiz. Nitekim Başkırtlarla Kazakları birbirlerine karşı kışkırtma ve bu şekilde Başkırtların Kazaklarla birlikte Ruslara karşı ortaklaşa hareket etme olasılığını ortadan kaldırmak için çalışmıştır. Bu maksatla Neplüeyev, Kazak Ordasına Seyit taraftarı olan Tatarlardan birkaç kişi gönderdi. Kendilerine birer de emirname verdi. Bu emirnamede şöyle yazıyordu. “İmparatoriçe majesteleri, çok küçük bir gurubun Başkırtların yalanlarına inanarak sınır içine akınlar düzenlemesine karşın Kazak Halkının kendisine karşı sadık olduğuna inanmakta, bu küçük guruba bağlı olan kişilerin cezalandırılmasını Kırgız Hanına havale etmekte, bununla birlikte aralarından hiç birinin canına kıyılmamasını emretmektedir; İmparatoriçe majesteleri ayrıca Kazakların tarafına kaçan Başkırt kadınlarına ve kız çocuklarına Kazaklar tarafından el konulmasını, Başkırt erkeklerini ise kendi göçebe yurtlarından Rusya’ya kovmalarını, yada kendi göçebe topraklarından dışarıya çıkarmalarını istemekte ve buna karşılık herkesin verdiği hizmete göre ödüllendirileceğini buyurmaktadır”.⁸⁰

Yukarıda bahsi geçen kararname ve bu kararnamenin uygulamaya konulması, demirciliğin yasaklanması ve Rusların her zaman olduğu gibi Başkırt topraklarına kendi halkını iskân etmeleri⁸¹, Başkırtların 1755 yılı isyanının önemli sebepleri arasında belirtilmektedir.

Neplüeyev’in arzu ettiği ve olması için çok gayret gösterdiği iç karışıklıklar başladı. Neplüeyev bu hususta şöyle diyordu. “Başkırt erkekleri, yaşlısı genci ve çocuğuyla kadınlarının ve kız çocuklarının zorunlu olarak Kazaklar tarafından alı konduğunu görünce hayatları pahasına kadınlarını ve kız kardeşlerini korumak zorunda kaldılar ve böylece bir çok Başkırt ve Kazak hayatından oldu”. Böylece Neplüeyev tarafından Başkırtlarla Kazaklar arasına atılan kavga tohumları verimli bir toprağa düştü. Başkırtlar ile Kazaklar arasındaki parçalanmalar Onun istediği yönde gerçekleşmeye başladı.

Orenburg bölgesinde büyük askeri kuvvetler bulundurulamayacağını gören Neplüeyev, Kazaklar ile Başkırtlar arasında karşılıklı düşmanlığı körüklemekle düşündüklerini gerçekleştirebileceğini gördü. Bu planın gerçekleşmesiyle Başkırtlarla Kazaklar arasındaki iç düşmanlıkların gelecekte Rusya’nın yararına olacağından emindi. Çünkü bu plan, iki halkı birleşmekten uzaklaştıracak, Rusya’ya tehlikeli bir düşman olmaktan çıkaracaktı. Gerçekten de Kırgızlarla Başkırtlar arasına Neplüeyev’in sokmuş olduğu düşmanlık Rusya açısından yararlı oldu. Çünkü iki taraf arasındaki bu düşmanlık, Rusların Taşkent ve Türkistan’a doğru ilerleyerek, Hive ve Fergana bölgesini ele geçirmesine kısmen yardım etti.

Kazaklar, Neplüeyev’in emrine göre hareket ettiler. Kendi avullarına sığınan Başkırt kadın ve kız çocuklarına el koydular. Bütün erkekleri kendi göçebe yurtlarından kovdular. Kazak Ordalarından kovulan Başkırtlar; mal varlıkları, eşleri, kız kardeşleri, anneleri ve kız çocukları olmadan, eli boş şekilde eski yurtlarına dönmek zorunda kaldılar. Bu durumu kabullenmeyen Başkırtlardan birkaç kişi, çok geçmeden Neplüeyev’in huzuruna çıkarak, Yayık Nehri’ni geçmek için kendilerine izin verilmesini, nehri geçerek kendilerini aldatmış olan Kazaklardan öç almak istediklerini bildirdiler. Neplüeyev, İmparatoriçenin özel bir kararnamesi olmadan kendilerine Kazakların topraklarına geçmelerine müsaade edemeyeceğini söyledi. Bununla birlikte bir şekilde Kazak tarafına geçerek onları öldürmeleri durumunda ise sorumluluk almayacaklarını belirterek bir nevi göz yumacaklarını ima etti. Neplüeyev, daha önce de Yayık kıyısındaki komutanlara “Başkırtların yüzerek Yayık Nehrinin sağ kıyısına geçmelerinin engellenmemesi” yönünde emir vermişti. Böylece iki halk arasında başlatılmış olan kin ve öfkeyi körüklemek amacıyla Neplüeyev’den bir anlamda destek alan Başkırtlar, Kazak sınırlarındaki görevli komutanlara, Yayık üzerinden geçmek istedikleri takdirde kendilerine engel olunmamasını istediler. Kazaklardan öç almak isteyen Başkırtlar,

⁸⁰ *Proşloe Kazabstana...*, s. 70-71.

⁸¹ Togan, “Başkırt”, s.331.

Neplüeyev'in mütercimi tarafından kendilerine verilen öğütlere de sevinip, Kazak avullarına saldırılar düzenleyerek, büyük silahlı gruplar halinde bir araya toplanmaya başladılar. Bu sırada Kazaklar, Başkırtların saldırılarına uğrayacaklarını düşünmemişlerdi. Bu nedenle özel savunma tedbirleri almadılar. Kazakların tedbirsizliği kötü sonuçlar vermeye başladı; Başkırtlar tüm hırsları ve nefretleriyle Kazak avullarını bastı, kadın, çocuk ve bozkırdaki hayvanlarını kaçırdı. Böylece öçlerini almış oldular. Küçük Orda Kazak Hanı Nurali Han bu baskınları öğrendiği anda Başkırtlardan öç almak için Neplüeyev'e haber gönderdi. O, Başkırt isyanından dolayı Rusların Başkırtlara karşı düşmanlığından yararlanmak istiyordu. Neplüeyev, Han'a şöyle cevap verdi. Eğer Kazaklar Başkırtları önceden kabul etmeselerdi, onlar hiçbir vakit Kırgız topraklarına geçmeye cesaret edemeyeceklerdi. Oysa şimdi tüm Başkırt halkı sadece Kazakları nasıl yok edebiliriz düşüncesiyle yaşamaktadır ve eğer biz Ruslar, Başkırtların önüne geçmesek kısa bir zaman sonra Kazaklar bu sözlerin ne kadar gerçek olduğunu görecektir.”⁸²

Sonuç

1552 yılında Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte Ruslar, İdil-Ural bölgesindeki Türk boyları üzerinde yoğun bir şekilde etkili olmaya başlamış ve bu boylar içinde Rusya'nın hâkimiyetine giren ilk Türk boyu da Başkırt Türkleri olmuştur (1557).

Başkırtlar, XVII-XVIII. Yüzyıllar arasında Rus Yöneticilerinin milli ve manevi değerlerine saldırılarını ve bu konudaki hak ve hukuklarının hiçe sayılmasını, topraklarına mevcut kanunlar dikkate alınmadan Rusların yerleştirilmesini isyanlarına gerekçe olarak göstermişler ve belirtilen yüzyıllarda Rus yönetimine karşı ayaklanmışlardır. Bu çalışmamızda da görüldüğü gibi Çar yönetimi, istila etmiş olduğu topraklardaki halklara karşı açık bir şekilde gasp ve yağmalama şeklinde uygulamalar yapmıştır. Nitekim Çar Yönetiminin bu siyasetinin başlıca özelliklerini; yabancılara güç kullanarak Ortodoksluğu kabul ettirmek, işgal edilen topraklardaki halkları birbirine karşı kışkırtıp halklar arasında milli düşmanlıkları körüklemek ve Rus Kazaklarını ve Rus Kazak köylülerini bu halklara karşı kışkırtmak olarak belirtmek gerekir. Kazaklar da Neplüeyev'in kışkırtmaları sonucu Başkırtlara düşman olmuşlar, böylece Rus yönetimi tarafından Kazak-Başkırt düşmanlığı körüklenerek Kazakların Ruslar için daha az tehlikeli duruma düşmesi sağlanmıştır. Böylece Rusların kendi tabiiyetleri altına almış oldukları halkları “böl, parçala, yönet” yöntemiyle idare etme politikası, Başkırtlara yönelik uygulamalarında da bir kez daha kendisini göstermiştir. Yaklaşık 200 yıl aralıklarla devam eden bu isyanlar, Rusların asimile siyasetine karşı milli ve manevi değerlerini korumaya çalışan, topraklarını ve yasal haklarını korumak ve Rus hâkimiyetine son vermek isteyen Başkırtların, Milli Mücadelesi olarak tarihte yerini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Kavimleri*, (İkinci Baskı), İstanbul, 1988.
- Coşkunarslan, Hakan, *İdil-Ural Ülkesinde Rus Kolonizasyonu ve Tatar-Başkırt Ayaklanmaları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2002.
- Delioeroğlu, Yakup, “Başkırt İsyanları”, *Türkler*, C.18, Ankara, 2002.
- Demir, Bekir, “Başkurdistan: Tarihi, Nüfusu, Etnopolitik Durumu ve Millî Gelişmeler”, *Türkler*, C. 20, Ankara, 2002.
- Devlet, Nadir, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, (Ek Cilt), İstanbul, 1993.
- Doğan, Orhan, *Ebu'l-Hayır Han Dönemi Kazak-Rus Münasebetleri (1718-1748)*, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2001, s. 59-61.
- Eski Devirden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, (Çev. Abdulvahap Kara), İstanbul, 2007.
- Gökbek, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, İstanbul, 2000.
- <http://elchinkitab.blogfa.com/post-33.aspx>, 25.05.2010.
- Hayit, Baymirza, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul, 1987.
- _____ *Türkistan devletlerinin milli Mücadeleleri Tarihi*, Ankara, 1995.
- İlishev, İldus G., “Sovyetler Birliği'nden Sonra Başkurdistan ve Rusya”, *Türkler*, C. 20, Ankara, 2002.

⁸² Proşloe Kazabstana..., s. 72-73.

- İnan, Abdulkadir, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara, 1987.
- Klyashorniy, S. G., - Sultanov T.İ., *Kazahstan Letapis Tıryöb Tısyacıletiy*, Alma-Ata, 1992
- Kraft, İ. İ., *Prinatiye Kirgizami Ruskava Paddanstva*, Orenburg, 1897.
- Kuzuyev, R.G., *İtil-Ural Türkleri*, (Çev. A.Acaloğlu), İstanbul, 2005.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, (2. Baskı), Ankara, 1992.
- _____ *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yay., Ankara, 1993.
- Levşin, A.İ., *Opisaniye Kirgiz-Kaysakskeib ili Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, T. II, Sankt-Peterburg, 1832.
- _____ *Opisaniye Kirgiz-Kaysakskeib ili Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, (pod obşey redaktsiyey akademika M.K.Kozıbayeva), Almatı. 1996.
- Matviyevski, P. Y., - Yefremov, A. V., *Piyotr İvanoviç Rıçkov*, Moskova, 1991.
- Moisyeyev, V. A., "Nekatoriye Vaprosı Kazahsko – Djungarskih Atnaşeniy vı Sovyetskoy İstoriografii" *Vaprosı İstoriografı İ İstoçnikovedeniya Kazahstana (Dorevoliotsinonnyy Period)*, Alma-Ata, 1988.
- _____ *Proşloye Kazahstana v İstoçnikab i Materialab, Sbornik I*, Almatı 1997.
- _____ *Proşloe Kazahstana V İstoçnikax İ Materialax, Sbornik Vtaroy*, (Red. S.D.Asfendiyarova-P.A.Kunte), Almatı, 1997.
- Rıçkov, P. İ., *İstoriya Orenburgskaya (1730-1750)*, Orenburg, 1896.
- Saray, Mehmet, "Başkirt", *DİA*, C. V, İstanbul, 1992.
- Suleymanov, R. V.,- Moisyeyev, V. A., *İz İstorii Kazahstana XVIII. Veka*, Alma-Ata, 1988.
- Suleymanov, R.V., "Rol i Mesta Abılaya v Natsonalna-Asıvabaditelnoy Barbe i Abyedinenii Kazahskova Naroda v Vedinoy Gasudarstva v XVIII. Veke.", *Abılay Han Kenesarı*, Almatı, 1993.
- Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, TKAE. Yay., Ankara, 1988.
- Togan, Zeki Velidi, "Başkirt", *İA*, C. II, İstanbul, 1970
- _____ *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981.
- Tokatlı, Suzan, "Başkurt Türkleri", *Türkler*, C.20, Ankara, 2002, s. 81.
- Valihanov, Ç. Ç., *Sabranıye Saçineniy V Piyati Tomab, T. 1*, Alma-Ata 1961.
- Vitevski, V.N., *İ.İ. Nepliyev i Orenburgskiy Kray V Prejнем Yevo Sastav Do 1758 Goda*, T. 1, Kazan,1897.
- Yerofiyeva, İrina, *Han Abulhair (Polkovadets, Pravitel, İ Politik)*, Almatı, 1999.